

Priručnik za učitelje

Antisemitizam. Stare i nove predrasude

Kuća Ane Frank, 2009

Sadržaj

- 2 Uvod
- 4 Svrha i ciljevi
- 6 Objašnjenja i prijedlozi za 1. dio: Židovi u Europi do 1945
- 15 Objašnjenja i prijedlozi za 2. dio: Antisemitizam: vječni sukob?
- 21 Objašnjenja i prijedlozi za 3. dio: Predrasude. U2?
- 28 Odgovor na predrasude i diskriminaciju
Članci koji sadrže dodatna pojašnjenja, Prof. I. Goldstein
- 27 *Katolička crkva u NDH*
- 30 *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*
- 33 *Romi u Hrvatskoj prije, za vrijeme i nakon Drugog svjetskoga rata*
- 35 Pojmovnik

1. dio

Židovi u Europi do 1945.
Nastavni materijali o povijesti Židova i antisemitizma u Europi.

2. dio

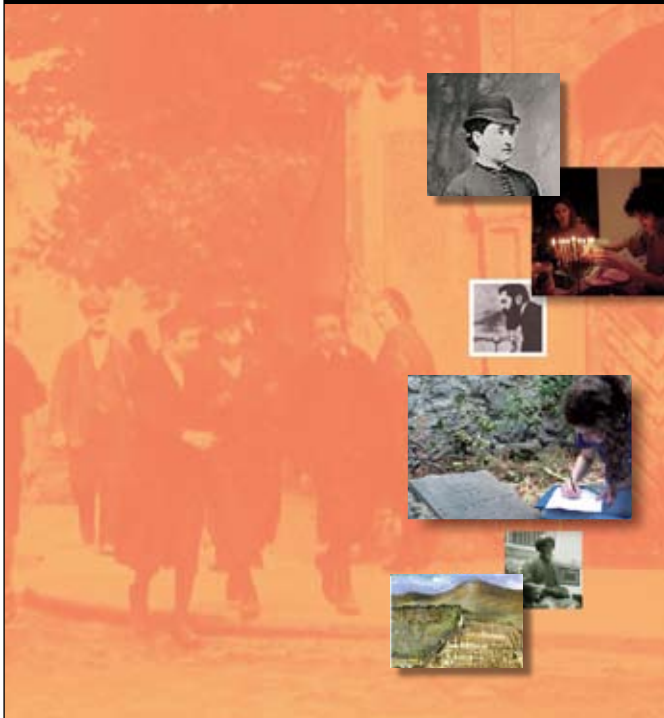
Antisemitizam: vječni sukob?
Nastavni materijali o povijesti Židova i antisemitizmu u Europi nakon 1945.

3. dio

Predrasude. U2?
Nastavni materijali za poučavanje o diskriminaciji, rasizmu i antisemitizmu.

1. dio Židovi u Europi do 1945.

Nastavni materijali za povijest Židova i antisemitizma u Europi
Anne Frank House, OSCE/ODIHR

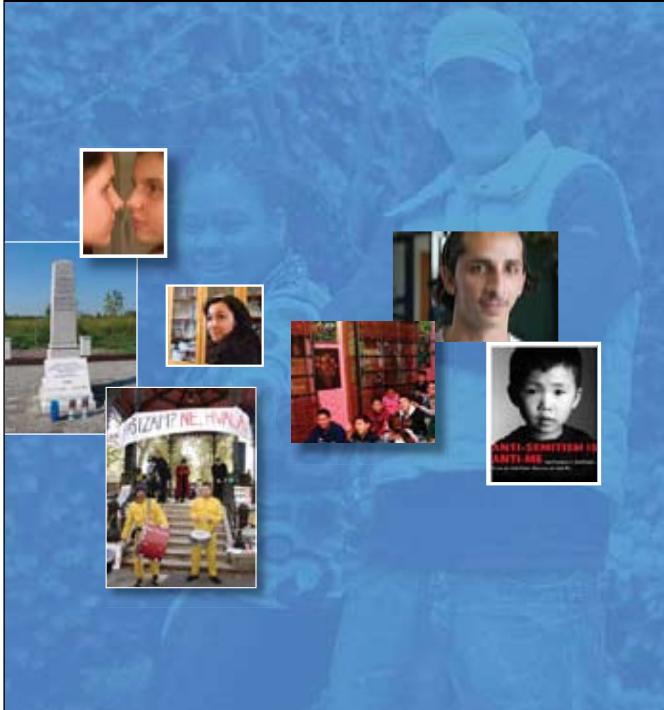
2. dio Antisemitizam: vječni sukob?

Nastavni materijali za povijest Židova i antisemitizma.
Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR

3. dio Predrasude.U2?

Nastavni materijali za poučavanje o diskriminaciji, rasizmu i antisemitizmu
Anne Frank Foundation, OSCE/ODIHR

Uvod

Antisemitizam Stare i nove predrasude

Komplet nastavnih jedinica "Antisemitizam. Stare i nove predrasude" pripremljen je za učenike od 8. razreda osnovne škole do 2. razreda srednje škole, tj. za uzrast učenika od 14 do 16 godina. Komplet se sastoji od tri dijela. U 1. i 2. dijelu o antisemitizmu se raspravlja uz korištenje dijelova europske povijesti Židova te ga se povezuje s aktualnim pojavama, ostalim oblicima diskriminacije i načinima na koje učenici doživljavaju svoje okruženje. Tema 3. dijela su suvremene predrasude, a središnja tema su iskustva mladih.

Opći ciljevi:

- Učenici znaju što jest i što je bio antisemitizam (1., 2. i 3. dio).
- Učenici mogu nabrojati važne događaje u povijesti Židova (posebno 1. i 2. dio).
- Učenici mogu nabrojati predrasude prema Židovima (1. i 2. dio).
- Učenici mogu prepoznati predrasude prisutne u njihovom okruženju (posebno 3. dio).
- Učenici znaju navesti niz akcija i postupaka usmjerenih ka suzbijanju tih predrasuda (posebno 3. dio).

Predmeti

Ova tri dijela mogu se koristiti kao dio nastave povijesti, sociologije i filozofije. Također, komplet se može koristiti i u korelaciji predmeta. Možete započeti s 1., 2. ili 3. dijelom, ovisno o situaciji u razredu, razini prethodnog znanja vaših učenika i nastavnom planu i programu. U dogovoru s kolegama materijal možete raspodijeliti na dvije školske godine, te ga koristiti u nastavi različitih predmeta.

Struktura i razine

Svaki dio sastoji se od šest poglavlja od kojih svako ima dvije stranice podataka i zadataka. Na 14. i 15. stranici su dodatni zadaci, a na posljednjoj stranici su podaci i zadaci namijenjeni zajedničkom radu u razredu kao zaključak teme toga dijela.

Možete mijenjati razinu odabirom različitih zadataka. Prvi zadatak na svakoj stranici je uglavnom najlakši jer učenici odgovor mogu pronaći u tekstu i/ili ilustracijama. Zadnji zadatak na stranici je uglavnom apstraktniji ili zahtijeva više vremena jer od učenika traži istraživanje ili zajednički rad.

U priručniku se prvo raspravlja o svrsi i ciljevima ovog kompleta nastavnih jedinica. Potom slijede opći podaci i prijedlozi nastavnih jedinica za svaki dio i svako poglavlje posebno. Navedeni su i odgovori na pitanja u zadacima.

Priručnik sadrži i tri članka (o Ustašama, o ulozi Katoličke crkve u NDH, te o romskoj manjini u Hrvatskoj) koji dodatno pojašnjavaju teme obrađene u ovim nastavnim materijalima, te dodatak sa savjetima koji vam mogu pomoći da učinkovito odgovorite na pristrane ili uvredljive primjedbe učenika. Na kraju priručnika je pojmovnik.

Svrha i ciljevi

Suvremeni antisemitizam

Kuća Ane Frank priprema nastavne materijale o Ani Frank, holokaustu, ljudskim pravima i diskriminaciji. Nastavni materijali koji se posebno bave antisemitizmom su novi. Do sada smo uvijek bili suzdržani kada se radilo o izradi obrazovnih materijala posebno o ovoj temi, jer prije svega postoji rizik da time potaknemo ili pojačamo predrasude prema Židovima umjesto da ih suzbijamo. Većina učitelja se u stvari rijetko ili nikada ne susreće s antisemitskim primjedbama ili predrasudama prema Židovima. S druge strane, antisemitizam ima tako dugu povijest, a njegove su posljedice u Europi bile toliko dalekosežne da ta tema zaslužuje posebno mjesto i pažnju u obrazovanju.

Učitelji ne moraju imati antisemitske osjećaje, no tema antisemitizma redovito se pojavljuje u vijestima, kako u Hrvatskoj, tako i u inozemstvu. Politička situacija u Izraelu uzrokovala je pojavljivanje sve češćih i sve zlobnijih protužidovskih primjedaba. Protužidovske parole ne pojavljuju se samo na demonstracijama protiv izraelske politike; Židove se redovito maltretira na ulicama te učestalim napadima na sinagoge i druge židovske zgrade.

Mlade Muslimane često se spominje u vijestima kada se radi o takvim incidentima. Međutim, antisemitske izjave nisu specifične samo za određene skupine mladih; grafiti koji sadrže kukaste križeve nalaze se posvuda, protužidovske parole mogu se čuti i na nogometnim stadionima, a još uvijek se pričaju vicevi o bogatim i škrtim Židovima. Uvredljive nazive kao što su primjerice „Židov“ ili „prljavi Židov“ redovito se može čuti u školama.

Takve primjedbe nije lako interpretirati i neće ih svatko automatski označiti kao antisemitske. No, pitanje i dalje stoji: Odakle one dolaze i kakav je njihov utjecaj? Znaju li mladi dovoljno o holokaustu, znaju li što simbolizira kukasti križ ili samo žele šokirati? Jesu li predrasude prema Židovima pritažene ili je svjetonazor pojedinih mladih uvjerenje da Židovi žele preuzeti moć u svijetu? Antisemitska uvjerenja nisu nestala te zaslužuju da im se u školi pristupi kao posebnoj temi.

U nastavi se o antisemitizmu najčešće raspravlja vezano uz Drugi svjetski rat i progon Židova. Mi taj kontekst proširujemo. Pomoću primjera antisemitizma u prošlosti i sadašnjosti ovaj niz nastavnih

jedinica otkriva učinke predrasuda uvijek ih povezujući sa suvremenim događajima i samim učenicima. Svrha projekta je bolji uvid u antisemitizam i predrasude općenito, a krajnji cilj je promicanje tolerancije, ne samo u razredu nego u školi općenito. Ovdje navodimo temeljna načela koje smatramo preduvjetom za rad.

Usredotočenost na povijest Židova

Progon je dio povijesti europskih Židova i mi mu u ovim nastavnim materijalima pridajemo pažnju. Isto tako opisujemo i mjesta na kojima se židovski način života mogao kulturno i vjerski razvijati tijekom dužih vremenskih razdoblja, na primjer u Kordobi, Krakovu, Dubrovniku i Berlinu. Povijest Židova na taj način promatramo s više strana, te ih ne prikazujemo – kako to često biva – samo kao žrtve.

Promatranje situacije iz tuđe perspektive

Fotografije ljudi mogu pomoći učenicima da pronađu poveznicu s prošlosti. Cilj nam je da učenici prepoznaju neke vidove židovske povijesti ili židovstva u svom okruženju ili u vlastitim životima na vrlo konkretan način, npr. pronalaženjem sinagoge ili spomen-ploče, ali i da prouče ulogu migracije, vjere, položaj manjina ili značenje diskriminacije. Vjerujemo da je predrasude moguće suzbiti ne samo znanjem, nego i „mogućnošću poistovjećivanja“. Te mogućnosti su temelj za suzbijanje predrasuda upravo zato što omogućuju sagledavanje nečije osobnosti iz više perspektiva, te stjecanje uvida u sličnosti i razumijevanje razlika.

Suzbijanje predrasuda prema Židovima

Rasprava o predrasudama prema Židovima je dio nastavnog materijala, ali u manjoj mjeri. Štoviše, predrasudu uvodimo kao zadatak ili tražimo objašnjenja koja nam mogu pomoći da je opovrgnemo ili suzbijemo.

Predrasude općenito

Pomoću povijesti antisemitizma dajemo uvid u to kako neka predrasuda djeluje. Istovremeno stvaramo poveznice s drugim oblicima diskriminacije, kao što su homofobija, islamofobija ili rasizam. Učenici dobivaju uvid u to kako predrasuda djeluje, kako može utjecati na život pojedinca i na društvo i zašto može dugo opstajati.

Prvo se govori o osobnim iskustvima

Prije no što smo pokrenuli ovaj projekt puno smo razgovarali s učiteljima, i pokazalo se da učitelji nastavne materijale o antisemitizmu smatraju korisnima ukoliko učenici pritom imaju mogućnost iznijeti svoja osobna iskustva s antisemitizmom i ostalim oblicima diskriminacije. O antisemitizmu se stoga ne raspravlja kao o izoliranoj temi.

Refleksija i djelovanje

Cilj ovih nastavnih jedinica jest da učenici razviju kritički stav prema sebi, svojim uvjerenjima i ponašanju. Osim toga, oni bi

također trebali razmišljati o tome kako sami mogu doprinijeti suzbijanju antisemitizma i predrasuda da bi poboljšali ozračje u razredu ili školi.

Zajednički rad

Govoriti o sebi i temama poput diskriminacije nije lako. Učenici i učitelji pritom se mogu osjećati nelagodno i izloženo. U nastavnim materijalima nalaze se zadaci kojima je cilj poboljšati ozračje u školi. Upravo zato su zajednički rad, razmjena iskustava i znanja, te objedinjavanje cjelokupnog rada u razredu ključne sastavnice ovoga projekta.

1. dio

Židovi u Europi do 1945

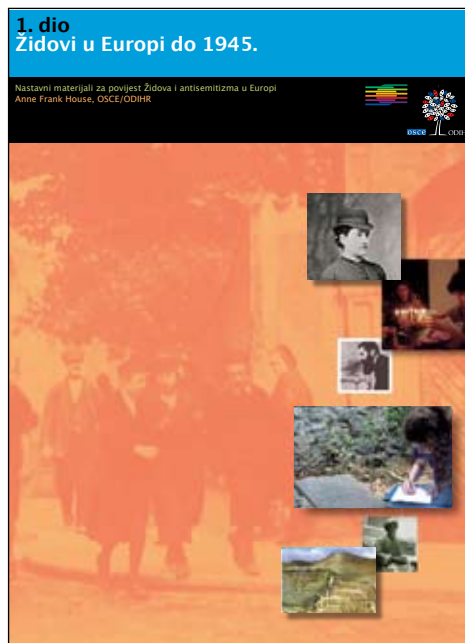
U prvom dijelu nastavnih materijala govori se o povijesti Židova u Europi od dijaspore do kraja Drugog svjetskog rata. Ključno pitanje je zašto su Židovi rasprostranjeni po cijelom svijetu. Uz pomoć primjera iz različitih razdoblja pojašnjava se kako su Židovi kao manjina, s jedne strane bili dio europskog društva, a s druge ih je njihov položaj manjine stavljao u nepovoljan položaj. Raspravlja se i o relevantnim predrasudama prema Židovima.

Ciljevi

1. Učenici znaju objasniti što znači biti Židov.
2. Učenici znaju objasniti zašto su Židovi rasprostranjeni po cijeloj Europi i zašto danas uglavnom žive izvan Europe.
3. Učenici mogu navesti dva razloga zašto se Židove ugnjetavalo ili protjerivalo.
4. Učenici znaju vlastitim riječima objasniti pojam "manjine" i opisati ga navodeći primjer iz sadašnjosti.
5. Učenici mogu na temelju barem dvaju primjera pokazati kako se položaj Židova mijenjao u različitim razdobljima na različitim mjestima.
6. Učenici mogu navesti dvije povijesne i ukorijenjene predrasude prema Židovima.
7. Učenici mogu općenito opisati povijesni razvoj predrasuda prema Židovima i jasno obrazložiti zašto su one neopravdane.
8. Učenici znaju potražiti tragove židovske povijesti u svom okružju.
9. Učenici znaju objasniti svojim riječima što je antisemitizam.
10. Učenici znaju objasniti što Auschwitz simbolizira.

Ključni pojmovi

Antisemitizam, Ceh, Cionizam, Dijaspore, Emancipacija, Geto , Holokaust, Judaizam, Manjina, Pogrom, Rasizam, Sinagoga, Tora, Žrtveno janje

1

Židov?

stranica 2-3

Riječi

Recite učenicima da navedu svoje asocijacije na riječ „Židov“ ili „židovski“. Te riječi napišite na ploču kao ključne riječi i složite ih prema kategoriji, npr. kultura, vjera ili povijest. Ako je potrebno, napravite razliku između činjenica, mišljenja i predrasuda.

Zadatak

Vaša posjetnica

Pomoću Mavrine i Sarine posjetnice želimo navesti učenike da razmišljaju o tome kako se vlastito židovstvo može doživljavati na različite načine te da je nečiji identitet sačinjen od mnogo dijelova. Vjera nije uvijek važan dio nečijeg identiteta. Kad učenici napišu svoje posjetnice možete napraviti popis vjera zastupljenih u razredu i onoga što učenici smatraju važnim. Zatim to možete napisati na poseban list papira ili ploču, a i vi možete dati svoj primjer.

Prijedlog – Za domaću zadaću

Predložite učenicima da kod kuće pitaju članove obitelji odakle dolaze njihovi roditelji ili preci. Pripadaju li oni istoj vjeri ili ne? Koji je bio razlog preseljenja? Gotovo svi učenici će doći sa svojom vlastitom pričom.

1. Zadatak

Tko kaže tko ste?

Albert Einstein i Nikola Tesla govore o tome što znači biti manjina: kada vas doživljavaju kao dio većine u društvu i zbog čega, a kada ističu vašu pripadnost manjini i zašto. Osim toga, citat Nicole Kidman navodi učenike na razmišljanje o tome u kojoj mjeri na nas može utjecati to što drugi o nama govore.

2. Zadatak

Vaši djed i baka

Ovaj zadatak je poveznica s temom na stranicama 4-5: razmišljanje o ulozi migracije u povijesti židovskih obitelji.

- Ako je potrebno, nacrtajte na ploči kartu svijeta, Europe ili Hrvatske. Vi ili vaši učenici pokažite na karti odakle su vaši djedovi i bake. Zatim kratko razmislite o sljedećem pitanju: što to znači ako ste vi ili vaši roditelji odrasli na drugom mjestu? Ako je potrebno, otidite dalje u prošlost. Što ostavljate iza sebe, a što nosite sa sobom?
- Prednosti: višejezičnost, dodatno mjesto gdje se mogu provoditi praznici, dobro se osjećati u različitim kulturama.
Nedostaci: tuga za domom, gubitak dijela kulturnog naslijeđa.
- Ljudi odlaze iz domovine da bi, npr., našli posao, izbjegli progon, ponovno ujedinili obitelj i radi avanture.

2

Zašto su Židovi rasuti po cijelom svijetu?

stranica 4-5

Dijaspora

Dijaspora je započela tijekom šestog stoljeća prije Krista s babilonskim ropstvom, nakon što su Babilonci uništili hram u Jeruzalemu. Mnogo stoljeća kasnije, nakon 70. godine poslije Krista, neki su se Židovi vratili.

Prijedlog – Dijaspore

Da biste objasnili pojam "dijaspore" možete spomenuti hrvatsku dijasporu i s učenicima razgovarati o uzrocima i posljedicama iseljavanja Hrvata tijekom prošlosti.

Optužba

Optužba da su Židovi razapeli Krista prouzročila je progon Židova od strane kršćana tijekom mnogih stoljeća. Često se zaboravlja da je u početku kršćanstvo bilo židovska sekta i da se tek kasnije razvilo u nežidovsku vjeru, čemu je upravo pridonio antagonizam prema Židovima.

Kordoba

Ukratko se opisuje naseljavanje Židova u Europu. Relativno veliki broj Židova naselio se na prostoru današnje Španjolske sačinjene u srednjem vijeku od velikog broja kneževina i kalifata. Te kneževine i kalifati imali su vlastite zakone i pravila, pa su i odnosi između Židova, kršćana i muslimana u njima mogli biti vrlo različiti.

U načelu se islamsko razdoblje u Španjolskoj smatra pozitivnim, no o tome treba nešto više reći. To je dodatak opisu detalja slike koju je naslikao Baixeras (str. 5), a koja je nastala u razdoblju idealizacije društva srednjovjekovne Kordobe. Arhitektonski stil pojedinih sinagoga, kao npr. onih u Berlinu i Budimpešti podsjeća na maursku arhitekturu.

Majmonid

Majmonid je važan filozof čija se djela i danas čitaju, a on je čitao Aristotela na arapskom. Ovo je jedna od Majmonidovih izreka: „Svakom ljudskom biću dana je sloboda djelovanja. Ako želi ići putem pravедnosti i biti pravедna osoba, slobodan je tako činiti. Ako želi ići putem zla i biti grešnik, također je slobodan tako činiti“. Jedna druga njegova izreka koja se i danas može čuti kaže: „Ljudsko biće ne bi trebalo nastaviti jesti sve dok mu želudac nije potpuno pun.“

Mojsije Majmonid. Naglasite učenicima zadnji redak u opisu slike: Majmonid je pokopan u Izraelu. To pokazuje kako su se tijekom godina i nakon 70. godine poslije Krista mnogi Židovi vratili u Palestinu.

Osim spomenika Majmonidu, u Kordobi se nalazi i spomenik Averroësu (Ibn Rušdu), (1126.-1198.), poznatom španjolsko-

arapskom filozofu, liječniku i pravniku te Majmonidovu suvremeniku. Među inim, Averroës je poznat po svojim prijevodima i komentarima Aristotelovih djela. Poput Majmonida napustio je Španjolsku i otišao u Maroko kada su manje tolerantni muslimani došli na vlast u Kordobi.

Inkvizicija

Uloga inkvizicije se samo kratko spominje. U španjolskoj inkvizicija nije bila u nadležnosti Pape već kraljevske krune Ferdinanda i Izabele. Inkvizicija nije bila usmjerena samo protiv Židova, već protiv svih koji nisu htjeli živjeti u skladu s pravilima katoličke crkve. U kasnom srednjem vijeku, često uslijed prijetnji i pritisaka, mnogi su se Židovi pokrstili. Tim novim kršćanima rijetko se vjerovalo – jesu li to učinili samo da bi se dodvorili ljudima na vlasti ili je njihovo pokrštavanje odraz iskrenog vjerovanja? Inkvizicija ih je redovito podvrgavala strogim ispitivanjima. Oni koji se nisu pokrstili riskirali su smrt na lomači. Budući da su prema novim kršćanima bili vrlo sumnjičavi i u Portugalu, mnogi su drugdje potražili utočište te su tako došli i do istočne obale Jadrana i naselili se u Dubrovniku.

Migracija

Migracija je dio židovske povijesti. To nije uvijek bila prisilna migracija uslijed političkih okolnosti ili siromaštva. Drugi razlog bila je trgovina. Židovi su bili cijenjeni trgovci, no sve su više prevladavale negativne predrasude. U Europi su Židovi najčešće živjeli u istoj četvrti, često iz vjerskih razloga: za okupljanje u sinagogi potrebno je najmanje 10 muškaraca.

Prijedlog – Jeruzalem

Dobro je istaknuti da je Jeruzalem i nekada i danas važan kršćanima, Židovima i muslimanima. Na tražilici Google Earth mogu se vidjeti džamija, Žid plača i crkve u Jeruzalemu. Predložite učenicima da pronađu džamiju, sinagogu ili crkvu u svojoj četvrti, ako ih ima.

1. Zadatak

Dijaspora

Zadatke 1B i 1C možete napraviti kao dio rasprave u razredu

A. "Dijaspora" je izvorno grčka riječ, te označava raspršenje velikih razmjera neke grupe ljudi u različite dijelove svijeta. Često se riječ odnosi upravo na Židove.

B. Sjeverna Amerika i Izrael.

C. Navedeni podaci za Hrvatsku potrebni su za zadatak 1C. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.; Državni zavod za statistiku RH) najzastupljenija vjeroispovijest je katolička (87,83%). Druge zastupljenije vjeroispovijesti su pravoslavna (4,4%) i islamska (1,3%), dok sve ostale vjeroispovijesti zajedno čine manje od 1% stanovništva.

2. Zadatak

Zlatno doba

U Kordobi su se gradile palače i uvodila se ulična rasvjeta, vodovod i javna kupališta. Tu su živjeli mnogi umjetnici i znanstvenici te su se govorili mnogi jezici.

3

Izbjegavajući progone

stranica 6-7

Križarski ratovi i kuga

Križarski ratovi i kuga bili su crna razdoblja u srednjovjekovnoj židovskoj povijesti. U srednjoeuropskim gradovima na rijekama, kao što su npr. Prag, Troyes, Mainz, Köln, Worms i Speyer, Židove se vrijeđalo, napadalo ili ubijalo.

Tijekom kasnog srednjeg vijeka Židovi se svuda suočavaju s ograničenjima ili protjerivanjem. Primjerice, godine 1290. su istjerani iz Engleske, a 1306. iz Francuske. U 16. stoljeću gotovo svi njemački gradovi bili su zatvoreni za Židove.

Kazimierz

Ime se odnosi na kralja Kazimira. Možete pitate učenike zašto se židovska četvrt zove Kazimierz.

Prijedlog – Identifikacijske oznake

U srednjem vijeku Židove se katkada prisiljavalo da nose određene identifikacijske oznake, kao što je šešir ili komad tkanine. Taj običaj se također pojavljivao i u arapskim zemljama. Ovaj podatak o obveznim identifikacijskim oznakama možete povezati s obveznim nošenjem Davidove zvijezde u nacističkoj Njemačkoj.

1. Zadatak

Poseban položaj Židova

U Poljskoj su Židovima za vrijeme kralja Kazimira III. potvrđeni privilegiji slobodne trgovine i naseljavanja. Židovi su u nekim dijelovima Europe bili dužni nositi specifični šešir ili poseban žuti krug na odjeći kako bi se razlikovali od kršćana.

2. Zadatak

Poljski Židovi

Zadatke 2A i 2B možete napraviti razgovarajući s učenicima i pozivajući se na njihova iskustva.

4

Krenimo prema istočnoj obali Jadrana

stranica 8-9

Cehovi i novac

Mnoge predrasude o Židovima su se periodično pojavljivale i odumirale, a i danas je tako. No, njima se nećemo baviti u nastavnim materijalima, već ćemo se usredotočiti na najvažnije. S učenicima možete razgovarati o najtvrdokornijim stereotipima o Židovima, npr. Židovi su bogati i gramzivi.

Od kraja kasnog srednjeg vijeka do modernih vremena Židovi su često bili jedini ljudi koji su posuđivali novac. Manjina Židova bavila se trgovinom i novčarskim poslovima dok je većina pripadala sloju siromašnih seljaka. Upravo ova veza Židova i novca kasnije je u povijesti služila kao moćan izvor predrasuda i stereotipa o Židovima.

Dubrovnik

Dubrovnik je izgradio identitet malog grada-države s dobro razvijenom ekonomijom i jakom trgovačkom flotom zahvaljujući mudro zamišljenoj politici koju je morao slijediti želeći konkurirati Veneciji i Genovi. Dubrovčani su kao haračari Osmanskog Carstva bili lijepo primljeni i zaštićeni na čitavom njegovom teritoriju pa su svojim vezama i posredovanjem pomagali mnogobrojne aktivnosti ostalih trgovaca. Trgovci iz cijelog svijeta su stizali u Dubrovnik, a među njima je bilo i Židova. Ipak, prvi dokumentirani podaci o židovskoj djelatnosti u Dubrovniku ne vežu se za trgovinu već za rad židovskih liječnika koji su od prve polovice XIV. st. živjeli i radili u Gradu. Najznačajniji dolazak Židova uslijedio je na kraju XV. st., nakon što su prognani iz Španjolske (1492.) i Portugala (1498.) Za vrijeme tursko-mletačkog rata 1499.- 1503. god. bile su prekinute sve pomorske veze Turske i Venecije, a istovremeno su se u južnoj Italiji vodile borbe između Španjolske i Francuske. Prema tome, Dubrovnik je u to vrijeme bio jedini siguran i vrlo pogodan posrednik za prolaz židovskih izbjeglica koji su na poziv sultana putovali prema Osmanskom Carstvu. Ovi Židovi pripadaju tzv. Sefardima, a naziv dolazi od hebrejskog imena za Pirinejski poluotok.

Dubrovačka vlada bila je suočena s problemom većeg priljeva stranaca koji su se željeli tu nastaniti ohrabreni njegovim naglim razvojem. Naseljavanje Židova u Dubrovniku izazvalo je početkom XVI. st. otpore određenih krugova domaće sredine. Prvi znakovi otpora očitovali su se u grubim optužbama Židova za neučinjena djela koja su obično završavala smrtnim osudama. Dubrovačka vlada je zbog pritiska domaćih poslovnih ljudi kojima nije odgovarala konkurencija pridošlica, te zbog tijesnih veza sa Španjolskom, slijedila španjolsku praksu pa je otpočela donositi odredbe usmjerene protiv stalnog naseljavanja Židova u Dubrovniku. Jačanje udjela židovskih trgovaca u balkanskoj trgovini, pa i prihvaćanje obveza nekih njihovih skupina da će svoju balkansku trgovinu s europskim Zapadom usmjeriti preko dubrovačke luke, dovelo je već od tridesetih godina XVI. st. do stalnog naseljavanja Židova. Dubrovačkoj Republici to je pogodovalo zbog visokih poreza koje su im nametnuli na sve trgovačke proizvode.

Godine 1538. dubrovačka vlada je donijela odluku kojom se određuje kompleks kuća u kojem smiju stanovati Židovi. Time su oni postali jedina etnička skupina kojoj je bilo dozvoljeno stanovanje unutar gradskih zidina. Tako je nastao poznati dubrovački židovski geto unutar kompleksa kuća koje su se nalazile u Lojarskoj ulici (kasnije nazvanom Žudioska ulica). Sastojao se od četiri kuće i šest skladišta za trgovačku robu. Odlučeno je da se ulica zatvori zidom s gornje i donje strane, a vratima je predviđen izlaz na glavnu dubrovačku ulicu – Stradun. Odredbom su utvrđena i pravila ponašanja pa se svaki stanovnik geta kažnjavao u slučaju da je bio zatečen izvan geta nakon što su se vrata po noći zatvorila, a određene su i mjesečne najamnine državi. Nakon godinu dana, zbog stalnog priljeva pridošlica, geto se morao proširiti, te su im dodijeljene još dvije ulice. Iako je bio jedino mjesto na kojem su smjeli živjeti dubrovački Židovi, zabilježeno je da su neki bogatiji živjeli i izvan geta. Životom u getu započeo je proces stvaranja Židovske općine koju je pred dubrovačkim vlastima predstavljao konzul Židova (consul Haebreorum).

Dubrovačka Republika doživljava svoj najveći gospodarski i politički procvat u XVI. st. kada postaje vrlo živa tranzitna luka. Trgovina je ojačala u vrijeme ratova Svete lige protiv Turaka, kada je Dubrovnik od pape dobio potvrdu o neutralnosti i tako postao gotovo jedini posrednik između kršćanskog i muslimanskog svijeta. U tom razdoblju dubrovački Židovi su aktivno sudjelovali u prosperitetu Republike usmjeravajući svoje trgovačke pravce u dubrovačku luku. Dubrovnik je povlaštenu tranzitnu poziciju uživao sve do kraja XVI. st. tj. do otvaranja «splitske skele» koju je uz pomoć Mlečana napravio poznati Židov Danijel Rodriga. «Splitska skela» otvorila je promet roba i usluga preko Splita, gdje su, uz posebno povoljne carinske uvjete, trgovali Židovi iz Splita, Sarajeva, Sofije i Beograda. Osim trgovaca, u Dubrovniku su Židovi bili i vrsni liječnici (Amatus Lusitanus), osnivači i vlasnici trgovačkih pomorskih osiguranja, suvlasnici brodova, pjesnici (Didak Pir) i pisci (Aron Koen).

Protureformacijske snage u Dubrovačkoj Republici stalno su od vlade tražile poseban režim za Židove, a ona je povremeno ipak popuštala utjecaju vjerskog fanatizma. Godine 1622. Židov Isak Jesurun osuđen je na dvadeset godina zatvora zbog ubojstva jedne djevojčice. Oslobođen je nakon dvije godine i osam mjeseci. Način mučenja i sve što je Jesurun doživio u zatvoru bio je uzrok bijega velikog broja židovskih obitelji iz Dubrovnika. Godine 1626. u getu su ostale samo četiri obitelji. Židovi su se počeli vraćati nakon 1630. godine.

Godine 1652. Sinagoga je kupila zemljište u predgrađu Ploče za svoje groblje. U okviru Židovske općine postojale su i dvije škole: osnovna ili Talmud-Tora koju su pohađale i djevojčice, te viša – Ješiva. Jedini učitelj u obje škole bio je rabin. Sredinom XVII. st. uređen je i barokni interijer Sinagoge. Dragocjene vrijednosti Sinagoge čine: maurski sag iz XIII. st., tkanine, obredno srebro, te knjige Tore koje su iz Španjolske donijeli prognani Židovi. Sve se to može i danas vidjeti u Židovskom muzeju u Dubrovniku, koji je

prvi takav muzej u Hrvatskoj.

Nakon potresa 1667. god. dubrovačka vlada je, suočena s teškim stanjem, poticala sve one koji su mogli ubrzati obnovu života u gradu, pa time i Židove.

Schola Haebreorum je bila organizirana zajednica Židova i imala je predstavnika u vlastima Dubrovačke Republike. Na čelu se nalazio gestaldo. Glavni organ bio je Veliki kapitul (skup svih članova), a Mali kapitul je činio izvršno tijelo za vođenje tekućih poslova. U knjigu Statuta (matrikulu) bratovštine mogli su ući samo oni zaključci koji su dobili odobrenje državnih organa Dubrovačke Republike. Uvjeti koje je Židov trebao ispunjavati da bi dobio potvrdu o državljanstvu su bili: da se radi o Dubrovčaninu, rođenom od oca Dubrovčanina ili osobi koja već deset godina ima domicil u Dubrovniku ili o muškarcu koji je doveo u Dubrovnik i svoju ženu, te su se tu stalno nastanili. Samo državljanstvo u praksi nije značilo da su uživali sva prava kao i ostali građani. Katolička crkva je i dalje povremeno širila protužidovsko raspoloženje namećući svoje odredbe pa tako kršćani nisu smjeli boraviti u židovskim domovima, a židovske vjerske knjige su se povremeno spaljivale. Ipak, broj židovskih obitelji se povećava, a šire se i njihove djelatnosti.

Nedugo nakon okupacije Dubrovačke Republike 1806. god. francuska vlast donosi odluku o potpunoj ravnopravnosti Židova s ostalim stanovnicima. Bratovština je nastavila svoj rad, a pretpostavlja se da su tada ukinuta vrata geta.

Godine 1814. započinje vrijeme austrijske vladavine u kojoj su se Židovi smatrali ravnopravnim s ostalim građanima. Naredbom iz 1892. god. proglašene su dvije židovske vjerske općine u Dalmaciji, i to u Splitu i u Dubrovniku. Gospodarski život Dubrovnika sporo se oporavljao a Židovi su radili kao trgovci i mešetari.

Za vrijeme Kraljevine SHS širio se val antisemitizma. Židovi su brzo reagirali pa je 1919. god. organiziran Savez židovskih općina sa sjedištem u Beogradu. Svaka je općina, a bilo ih je 99, uz 12 filijala trebala donijeti statut. Statut Dubrovačke židovske općine je odobren 1930. god. Valja spomenuti i 1923. godinu kada se službeno formira Židovsko kulturno društvo koje djeluje do 1929. U periodu jačanja nacizma Dubrovačka židovska općina je podnijela veliki teret zbrinjavanja židovskih izbjeglica iz Sarajeva, Beograda i ostalih gradova na Balkanu. Slijede godine pojačanog antisemitizma, a 1940. god. vlast donosi dvije poznate protužidovske naredbe: ukida se izdavanje dozvola za trgovanje sa Židovima i ograničava se broj Židova koji se mogu upisati u škole.

Stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske započinje najteži period u životu pripadnika židovske zajednice. Započeo je jakom kampanjom protiv Židova, a završio genocidom nad njima. Nakon dolaska talijanske okupacijske vlasti Njemačka je inzistirala da im se predaju svi Židovi. Talijanske vlasti, pod pritiskom Njemačke, zatvaraju sve Židove u hotele u Kuparima (hotel «Kupari»), u Gružu (hotel «Wregg»), u Lopudu (hoteli

«Grand», «Glavović» i «Pracat»). U svibnju i lipnju 1943. godine, Židovi iz tih hotela su premješteni na Rab. Nakon kapitulacije Italije velik broj Židova se uključio u antifašistički pokret, a skupina od oko 200 Židova je preko Visa emigrirala u Italiju. Na Rabu je ostalo oko 200 Židova koje su Nijemci u ožujku 1944. otpremili u zloglasni logor u Auschwitzu i tamo pogubili. Oslobođanjem Dubrovnika započinje i obnova Židovske dubrovačke općine i njeni se pripadnici vraćaju. U nedostatku materijalnih sredstava nije bilo rabina pa se vjerska služba nije mogla održavati. Od 1946. god. znatno opada broj članova. U Dubrovniku su ostali živjeti samo starosjedioci jer više nije bio interesantan za nove doseljenike. Danas su registrirana 22 Židova.

Iz samostalnog istraživačkog rada «Svakodnevni život mladih Židova u Dubrovniku» s kojim su 2004.god. učenice Gimnazije Dubrovnik Iva Đivanović i Tea Đivanović, pod mentorskim vodstvom prof. Ivane Burđelez i prof. Kiti Jurice- Korde sudjelovale na županijskom natjecanju iz povijesti.

Geto

Izvan Europe, primjerice u Maroku, postojale su posebne četvrti za Židove, takozvane mellas. Za razliku od geta, mellas su rijetko bile odvojene.

Danas riječ „geto“ označava takozvana crnačke i siromašne četvrti, posebice u SAD-u. Nekada se taj pojam odnosio isključivo na Židovske četvrti koje su osnivale lokalne vlasti. One su vrlo često bile potpuno prenapučene i ljudi su u njima živjeli u velikom siromaštvu. Prvo geto područje osnovano je 1516. godine u Veneciji na mjestu gdje su bile ljevaonice. Od tuda i potječe riječ „geto“ – izvedena je talijanske riječi gettare koja znači lijevati. Geta postoje već stoljećima, a posljednje je bilo srušeno 1890. godine u Rimu. Kad su nacisti došli na vlast Židovi su opet bili prisiljeni živjeti u getima u mnogim gradovima Istočne Europe. Deseci tisuća Židova umrli su od gladi u getima gradova poput Varšave i Krakova.

1. Zadatak

Ova slika je uzeta iz protužidovske knjige za djecu „Der Giftpilz“, tiskane u nacističkoj Njemačkoj 1938.

- A. Židovi su bogati.
- B. U prošlim vremenima Židovima je bilo dozvoljeno da posuđuju drugima novac, a kršćanima nije. Kasnije kada su se i kršćani počeli baviti bankarstvom pokušavali su ocrniti svoju židovsku konkurenciju.
- C. Zato jer unaprijed donosi sliku o svim Židovima kao o bogatim i gramzivim ljudima.

2. Zadatak

U vašem susjedstvu

Ovaj zadatak zahtjeva od učenika da otkriju i istraže, u svojoj lokalnoj sredini, mjesta koja su vezana uz Židove i judaizam. To

može biti školski istraživački projekt, posjet lokalnoj židovskoj općini ili nekom drugom svjedočanstvu prisutnosti Židova u široj društvenoj zajednici.

5

Borba za jednakost

stranica 10 -11

Antisemitizam

Porijeklo riječi antisemitizam ne može se objasniti u samo nekoliko rečenica. Taj pojam se u potpunosti temelji na rasnim teorijama koje su postale vrlo popularne u 19. stoljeću. Tada se „Semitima“ smatralo ljude koji su govorili takozvane semitske jezike, primjerice Arape i Židove. Porijeklu pojma „antisemitizam“ ponovno se vraćamo u 3. dijelu u kojem se govori o „rasizmu“.

Portreti

U ovom poglavlju nalaze se portreti četiriju (uglavnom) svjetovnih Židova: Levija Straussa, Bertha Pappenheim, Alberta Einsteina i Theodora Herzla. Uz fotografije su i kratke priče o njima. Zadatak za učenike može biti da prikupe više podataka o jednoj od te četiri osobe.

Cionizam

Pojam „cionizam“ spominje se u bilješci uz fotografiju Theodora Herzla, no detaljnije se obrađuje u 2. dijelu. Theodoru Herzlu koji nije bio vjernik antisemitizam je bio temelj težnji za osnivanjem neovisne države, iako su vjerski razlozi također imali svoju ulogu u cionizmu.

Protokoli

Ovoj se temi vraćamo u 2. dijelu, 5. poglavlje „Samo kritika ili antisemitizam?“. Dio ove teme je i utjecaj „Protokola Sionskih mudraca“ izvan Europe. Prvi od tih falsificiranih protokola pojavio se početkom prošlog stoljeća u Rusiji gdje su diskriminacija i progon Židova bili uobičajeni.

Pogromi

Godine 1881. i 1882. bili su veliki pogromi u Rusiji i Ukrajini i mnogi Židovi su pobjegli. Kasnije su se pogromi redovito provodili; godine 1917. „bijeli Rusi“ su pobili 100.000 Židova, a tijekom 1919. i 1920. bilo je mnogo pogroma u Ukrajini i Rusiji.

1. Zadatak

Mogućnosti

- Npr.: Albert Einstein i njegova znanstvena otkrića i Bertha Pappenheim i njena borba protiv prostitucije i ženskog ropstva.
- Javni prosvjedi, objavljivanje otvorenih pisama i pružanje podrške Židovima koji su bili izloženi antisemitskim napadima.

2. Zadatak

Protokoli

Ovaj zadatak mogao bi dovesti do rasprave o navodnoj moći Židova u cijelom svijetu. U tom kontekstu se često zajedno spominju Židovi i Sjedinjene Američke Države („Amerika“). Neki mladi imaju izrazito protuameričke stavove što se može dovesti u vezu s protuzapadnjačkim i protužidovskim uvjerenjima.

I dalje je aktualna teorija da nije Al-Qaeda, već tajna služba SAD-

a ili Izraela stajala iza napada na Svjetski trgovinski centar i Pentagon. Ne preporučujemo vam da ulazite u raspravu o tim raznim teorijama s vašim učenicima. Umjesto toga upitajte ih odakle im ti podaci ili zašto se ta teorija i dalje propagira. Također, podsjetite učenike na dugogodišnju povijest obmane da Židovi žele dominirati svijetom (vidi 2. dio, str. 11).

- Opasni pauk s ljudskim licem koji je obuhvatio cijeli svijet.
- Predstaviti Židove kao prijetnju cijelom svijetu. Promatrač se osjeća kao žrtva, gotovo kao muha uhvaćena u mrežu i osuđena na smrt.
- Crtež je antisemitski jer je optužba da Židovi žele osvojiti svijet neistinita i budi mržnju.

6

Holokaust

stranica 12 -13

Ako su učenici već učili o progonu Židova, ovdje mogu naći kratki pregled tog dijela povijesti. Ako je učenicima ovo gradivo potpuno novo, biti će potrebno posvetiti posebnu pažnju holokaustu na nastavi povijesti.

Ana Frank

Rečenice koje citiramo iz knjige Ana Frank jasno pokazuju kakvi su bili progoni i koncentracijski logori. U srpnju 1942. ona i njezina obitelj su se počeli skrivati. U listopadu iste godine napisala je da engleski radio spominje ubijanje ljudi plinom. Neki to smatraju dokazom da je postojanje plinskih komora bila poznata činjenica 1942. godine.

Milijuni ubojica

Prvom rečenicom "Masovna ubojstva Židova provodila su se u Istočnoj Europi" želimo pokazati da se Židove nije ubijalo isključivo u koncentracijskim logorima; čak i prije Wannsee konferencije koja se održala u siječnju 1942. Židove se masovno ubijalo.

1. Zadatak

Ana Frank

Primjerice, da je Ana Frank dok je bila u skrovištu napisala u svom dnevniku o trovanju plinom.

2. Zadatak

Holokaust ili Šoa

Npr. Šoa, jer je masovno ubijanje Židova primjerenije usporediti s "potpunim uništenjem" nego s "žrtvovanjem". Žrtvovanje implicira da se za uzvrat dobilo nešto dobro.

3. Zadatak

Auschwitz- Nikad više

Nacistička politika bila je antisemitska i rasistička. Antisemitizam se ponekad smatra posebnom vrstom rasizma s vlastitim obilježjima.

- A. U Auschwitzu su ubijali Židove i Rome zbog njihovog porijekla. Razmišljanje da su ljudi s npr. tamnijom bojom kože inferiorniji je rasističko.
- B. Npr., mnogo je različitih ljudi na ovom plakatu. Rasizam pogađa sve; on potkopava temeljne vrijednosti društva.

Zadaci

stranica 14 -15

Cilj zadataka koji se nalaze na ovim dvjema stranicama je zaokruživanje ove cjeline. Učenici mogu naći odgovore na 1. zadatak u različitim poglavljima. U 2. zadatku učenici mogu koristiti latinicu ili glagoljicu.

Schindlerova lista

- A. Na plakatu se vidi ruka odrasle osobe koja čvrsto i zaštitnički drži ruku djeteta preko kojih teče niz rednih brojeva i imena ljudi koji su spašeni.
- B. Npr. slažem se jer tek kad dobro upoznate ljude i vidite ih u potpunosti kao osobe sa svim manama i vrlinama tada se vaše predrasude brišu i nestaju.

7

Bogdan Bogdanović

stranica 16

Koncentracijski logor Jasenovac bio je mjesto zatočenja, prisilnog rada i likvidacija, u prvom redu srpskog pravoslavnog stanovništva koje je, u cilju stvaranja čistog etničkog teritorija, trebalo potpuno iskorijeniti s područja Nezavisne Države Hrvatske, isto kao i Židove i Rome, te rasnim zakonima diskriminirano stanovništvo. U logoru je stradao i znatan broj Hrvata - komunista i antifašista, pripadnika Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, kao i članova njihovih obitelji i drugih protivnika ustaškog režima.

Židovi u koncentracijskom logoru Jasenovac

Politika koju je ustaška vlast provodila po uzoru na nacističku Njemačku rezultirala je donošenjem rasnih zakona. Oni su prvenstveno bili usmjereni protiv Židova na području Nezavisne Države Hrvatske, legalizirajući progone i masovna ubojstva.

Prve skupine Židova dovedene su u jasenovački logor Krapje 23. kolovoza 1941. Bili su to preživjeli zatočeniци iz ustaških logora na Pagu i u Gospiću. Sljedećih mjeseci u KCL Jasenovac stižu transporti Židova iz gotovo svih krajeva NDH (Sarajevo, Tuzla, Zagreb...). Sve do kraja 1941. Židovi su bili najbrojniji zatočeniци. Najveća skupina židovskih žena i djece (njih između 2.400 i 3.200) dovedena je u logor III Ciglana Jasenovac nakon uništenja logora Đakovo, početkom ljeta 1942.

Židovske općine nastojale su pružiti materijalnu (odjeća, hrana...) i drugu pomoć (molbe za otpust iz logora i sl.) svojim članovima - zatočenicima ustaških logora, ali je njihov uspjeh u tome bio privremen i djelomičan.

Zima 1941.-1942. označila je početak formiranja prvih radnih skupina u logoru III Ciglana Jasenovac. U nekima od njih bilo je Židova zatočeniка, jer su mnogi među njima imali tražena zanimanja (liječnici, obrtnici, umjetnici...). Židovi su bili u radnoj skupini zatočeniка u unutarnjoj upravi logora, skladištima, kuhinji, bolnici itd. Od ukupno 22 logoraša raspoređena na rad u unutarnju (zatočeničku) upravu logora, u cjelokupnom razdoblju njegova trajanja, šestorica su bili Židovi.

U logoru IV Kožara (osnovanom u siječnju 1942. u mjestu Jasenovac) bilo je najviše Židova, vrsnih majstora u preradi i obradi kože. Prema različitim procjenama u jasenovačkim logorima stradalo je oko 11.000 do 18.000 Židova. Najviše njih (gotovo 90%) ubijeno je u masovnim likvidacijama tijekom 1941. i 1942. Manji dio židovskih zatočeniка bio je pušten na slobodu ili pomilovan. Većina preživjelih spasila se bijegom (ukupno 95) ili u razmjenama (nekoliko desetaka).

Tekst je preuzet s mrežne stranice www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5019 uz dopuštenje JUSP Jasenovac.

Spomen područje Jasenovac mjesto je promišljanja i učenja, mjesto izgrađivanja osobnog stava prema zlu i zločinu, prema vrijednostima svakog ljudskog života, na moralnim načelima prema kojima svatko od nas treba pridonijeti izgrađivanju humanije budućnosti. To je i razlog zašto se navode stihovi Bogdana Bogdanovića, autora Kamenog cvijeta u Jasenovcu, i postavljaju zadaci za učenike koji od njih traže da promišljaju o poruci autora i značenju Jasenovca.

2. dio

Antisemitizam: vječni sukob?

Drugi dio počinje opisom utjecaja holokausta na poslijeratnu povijest i ispituje suvremene antisemitske tvrdnje, uključujući i poricanje holokausta. Ukratko se spominje neonacizam i utjecaj izraelsko-palestinskog sukoba na antisemitizam u Europi. Cilj zadataka je da učenici procijene kada je neka tvrdnja ili stav antisemitski. Jedna od tema su i „pozitivni“ učinci holokausta, kao npr. Opća deklaracija o ljudskim pravima.

Ciljevi

1. Učenici znaju objasniti da je antisemitizam stara pojava i navesti dva primjera.
2. Učenici na primjeru mogu opisati što se desilo s onima koji su preživjeli holokaust, te koji su bili njihovi izbori ili dileme.
3. Učenici znaju povezati holokaust i Opću deklaraciju o ljudskim pravima.
4. Učenici znaju prepoznati i objasniti neonacističke simbole; znaju objasniti zašto ih neki mladi nose, te protiv čega oni time protestiraju.
5. Učenici mogu odgovoriti na antisemitske stavove neonacista npr. poricanje holokausta.
6. Učenici mogu navesti jednu sličnost i jednu razliku između holokausta i drugih genocida.
7. Učenici znaju objasniti u dvije rečenice što je cionizam koristeći pojmove “19. stoljeće” i “antisemitizam”.
8. Učenici znaju objasniti zašto je 1948. godina tako važna u povijesti Bliskog istoka.
9. Učenici mogu objasniti kada je kritika Izraela antisemitska.
10. Učenici mogu objasniti da je sukob Izraela i Palestine u biti teritorijalni sukob.

Ključni pojmovi

Antisemitizam, Cionizam, Genocid, Holokaust, Izrael, Međunarodni kazneni sud, Neonacist, Opća deklaracija o ljudskim pravima, Palestina, Sud

Ako niste koristili 1. dio, a želite u razredu obraditi temu suvremenog antisemitizma, savjetujemo vam da razmotrite sljedeće teme iz 1. dijela:

- Tko je Židov? Identitet i migracija (1. poglavlje uključujući i zadatke)
- Građevine ili mjesta povezana s judaizmom (4. poglavlje, 1. zadatak)

Ove teme i zadaci bolje objašnjavaju što je to...

1

Nakon holokausta. Ostati ili otići?

stranica 2-3

Zora

Životna priča gospođe Zore Dirnbach, koja je preživjela holokaust u Osijeku, govori o tomu kako su progoni i pogubljenja Židova obilježili njen životi, što su ti događaji osobno za nju značili i kako su utjecali na njeno stvaralaštvo.

Zadaci

1. Zora je ostala u Hrvatskoj jer Hrvatsku doživljava kao svoju domovinu i jer u njoj žive ljudi koje voli i cijeni.
2. Tema filma je progon Židova u Zagrebu tijekom Drugog svjetskog rata i dirljiva priča o hrvatskom mladiću koji se zaljubljuje u mladu Židovku te je pokušava spasiti.

Zadatke 3 i 4 možete uraditi u obliku rasprave u razredu.

2

„Nikad više“

stranica 4-5

Suđenje Eichmannu bilo je svjetska vijest i imalo je utjecaj na to kako ljudi vide Drugi svjetski rat i holokaust. Više se pažnje pridavalo tome što se točno događalo tijekom progona Židova i kako je bilo moguće da se to dogodi. Bila je to prekretnica u tišini koja je obavijala progon Židova.

Prijedlog – Eichmann

Kao uvod u Suđenje Eichmannu možete spomenuti kako je Eichmanna iz Argentine “otela” izraelska tajna služba da bi mu se sudilo u Izraelu.

1. Zadatak

- A. “Opći” znači da se prava odnose na cijeli svijet
- B. Ljudska prava su napisana da bi se osudilo i spriječilo da se nešto tako strašno kao holokaust ikada više dogodi.

2. Zadatak

Ljudska prava

Primjeri drugih ljudskih prava su: [1] Pravo na život, [2] Kad si u opasnosti možeš pobjeći u drugu zemlju u kojoj ćeš biti siguran, i [3] Svatko ima pravo vlasništva. Nikome se ne smije oteti vlasništvo.

3. Zadatak

Ovo nije lako pitanje. Antisemitizam ne pogađa samo Židove, već sve ljude. Svakim pokušajem isključivanja ili diskriminiranja neke grupe ugrožava se cijelo društvo – svatko je uključen. To se ne odnosi samo na antisemitizam, već na svaki oblik rasizma.

4. Zadatak

Sud

Da, jer to možda sprečava neke ljude da surađuju u genocidu. Ne, jer se genocid i dalje događa. Jedan od novijih primjera je genocid u Darfuru (Sudan).

3

Koliko daleko ide sloboda govora?

stranica 6-7

Ovo poglavlje posvećeno je, s jedne strane oživljavanju židovske kulture, a s druge, starim i novim mitovima o Židovima i ulozi ekstremnih desničarski skupina danas.

Prijedlog – U tvom susjedstvu

Kada budete govorili o pokušajima obnove židovske kulture nakon Drugog svjetskog rata možete se referirati na zadatak u 1. dijelu (str. 9, 2. zadatak) u kojem učenici trebaju pronaći zgrade ili mjesta vezana uz Židove i/ili njihovu kulturu.

Ingo Hasselbach

Nakon zadatka o Ingu Hasselbachu možete razgovarati s razredom postoje li slične grupe u Hrvatskoj, što učenici misle o njima, misle li da su one opasne ili ne, ili to nije važno. Pitajte ih što misle o Internetu u vezi s time. Vodite računa o tome da netko od vaših učenika možda poznaje osobu koji simpatizira ekstremnu desnicu ili se boji pripadnika takvih grupa. Ingo Hasselbach napustio je Njemačku i incognito živi u Švedskoj, a svoja iskustva opisao je u knjizi o neonacističkom dijelu svojega života.

1. Zadatak

Antisemitizam

Mržnja prema Židovima postoji odavno. U srednjem vijeku Židove se, primjerice, okrivljavalo za kugu. Godine 1929. Židove su optuživali za ekonomsku krizu.

2. Zadatak

Treba li kažnjavati nijekanje holokausta?

Prvo dajte vremena učenicima da o tome promisle sami ili u malim grupama i sastave popis tvrdnji za i protiv. Navedite ih da razmisle zašto je u brojnim zemljama zabranjeno nijekanje holokausta. U raspravi na razini cijelog razreda sastavite popis tvrdnji za i protiv i završite sa zajedničkim zaključcima.

3. Zadatak

Neonacisti

- A. Odaberite po izboru.
- B. To je vrlo čvrsta zajednica koju nije lako napustiti, a mogu i zastrašivati one koji žele otići.

4

Nada u osnivanje židovske države

stranica 8-9

Sukob na Bliskom istoku često je u vijestima i potiče rasprave u kojima se iznose antisemitske tvrdnje, pa stoga i u ovim nastavnim materijalima tome posvećujemo pažnju. U preporuci vam dajemo nekoliko prijedloga za razgovor o ovoj temi u razredu. Sadržaj dvaju poglavlja je vrlo sličan i zato se ovdje referiramo na oba.

Povijest Države Izrael i bliskoistočnog sukoba ne može se objasniti na nekoliko stranica. Ograničili smo se na objašnjenje pojma cionizma i događaja 1948. godine. Ključno je to da je Izrael nova država i da su gotovo svi njezini stanovnici djeca židovskih useljenika. Potrebno je jasno istaknuti da postoje velike razlike među stanovnicima Izraela te da su ne samo antisemitizam nego i vjerski razlozi imali svoju ulogu u naseljavanju Židova u Izrael.

Također, važno je osvijestiti to da većina Židova ne živi u Izraelu. Taj je podatak važan kao priprema za sljedeće poglavlje u kojem se postavlja pitanje: kada kritika izraelske politike postaje antisemitska. Svrha poglavlja 4 i 5 nije poučavanje povijesti sukoba na Bliskom istoku.

Prijedlog – Rasprava o sukobu između Izraela i Palestinaca

Rasprava o antisemitizmu često vodi k raspravi o sukobu između Izraela i Palestinaca (i obratno). To postaje problem kada takva rasprava vodi opravdavanju ili relativiziranju antisemitizma: „Da se Izrael drugačije ponaša ne bi bilo toliko mržnje prema Židovima“. Ovaj argument može se usporediti s primjerima antisemitizma u prošlosti: Židove se krivilo za kugu, komunizam, rani kapitalizam, a sada ih se krivi za sukob na Bliskom istoku te doživljava, ne kao žrtveno janje, nego kao „tajnu moć“.

Ovi argumenti, međutim, teško će uvjeriti učenike koji su snažno emocionalno angažirani u bliskoistočni sukob. U razredu možete pridati pažnju sljedećim pitanjima:

1. Zašto se u medijima pridaje toliko pažnje sukobu na Bliskom istoku?
2. Zašto se osjećate ili ne osjećate uključenima u neki sukob, gdje god na svijetu da se on događa?
3. Zašto neki žele svaliti krivnju na jednu grupu ili stranku (Izraelce, Palestine, Muslimane, Židove) i zašto to ne funkcionira?
4. Zašto je u redu kritizirati izraelske političare, a zašto nije u redu iznositi antisemitske izjave? Potom možete nastaviti sa zadatakom 1B na 11. strani, u kojem se postavlja pitanje događaja li se često da se ljude smatra odgovornima za ono što čini mali broj pojedinaca u njihovoj skupini.

1. Zadatak

Država Izrael

A. Tri godine, 1948.

Cionizam

5

Samo kritika ili antisemitizam?

B. Židovi koji su preživjeli holokaust željeli su imati svoju državu da bi se zaštitili od antisemitizma u budućnosti.

2. Zadatak

Multikulturalnost

Izrael je multikulturalno društvo zato što su se u Izrael doselili ljudi iz svih dijelova svijeta. U vrlo kratko vrijeme doselili su se Židovi iz Europe, Rusije, bliskoistočnih zemalja i Sjedinjenih američkih država te donijeli sa sobom elemente kulture svojih matičnih zemalja.

3. Zadatak

Nakon osnutka Izraela 1948. Sovjetski Savez se nadao dobrim odnosima s Izraelom misleći time ojačati svoj utjecaj na Bliskom istoku. To se promijenilo čim je Izrael izrazio svoju prozapadnu orijentaciju koja je uključivala jake veze sa SAD.

stranica 10-11

1. Zadatak

- A. Zato što većina Židova ne živi u Izraelu i zato što nisu svi Židovi u Izraelu pobornici politike svoje vlade.
- B. Npr. pogrešno je okrivljivati sve Hrvate za zločine koji su se dogodili u NDH.

2. Zadatak

- A. Plakat u kojem se izjednačava Davidova zvijezda i kukasti križ. Za žrtve koje su preživjele nacistički režim u Nizozemskoj veoma je bolno vidjeti kukasti križ na spomeniku kojim se komemoriraju nacionalne žrtve. Povrijeđenima se osjećaju i žrtve holokausta zbog usporedbe Izraelsko-Palestinskog sukoba i holokausta.
- B. Sličnosti su u prikazivanju uzajamne povezanosti Davidove zvijezde i kukastog križa, a razlike gotovo da i nema.

3. Zadatak

Učenici ovaj zadatak mogu napraviti individualno ili skupno. Ako ga rade skupno vjerojatno će naći više detalja i argumente zašto bi tu karikaturu trebalo maknuti sa internetske stranice.

- A. Zemaljsku kuglu u obliku jabuke i crva s ljudskim licem koji jede jabuku iznutra prema van.

U raspravi s učenicima istaknite razliku između karikatura koje karikiraju nečije osobine (vanjske i unutarnje), i karikatura koje se temelje na stereotipima o nekoj skupini ljudi. Prikaz Židova kao zmija i zmajeva (životinja koje simboliziraju vraga, podmuklost i nepouzdanost) stari je antisemitski simbol. Druge ljude tako se ne prikazuje.

Zadatak 3B i 3C možete napraviti kao dio rasprave u razredu. Ključno pitanje je što bi učenici poduzeli?

6

Amal i Odelija

stranica 12-13

Priča o Amal i Odeliji događa se u Jeruzalemu, no njihovo prijateljstvo može se djelomično promatrati i izvan tog konteksta. Tada je to prijateljstvo dviju osoba različitog porijekla koje imaju predrasude jedna o drugoj. Izazov za učenike je razmisliti je li takvo prijateljstvo uopće moguće. Znanje povijesti i događaja 1948. godine ponovno se pojavljuju. Ta je godina bila važna za obje obitelji.

1. Zadatak

- A. Amal kaže da je godina 1948. početak teškog razdoblja za Palestine. U novoj državi Izrael nije bilo mjesta za povijest Arapa.
- B. Od 1948. godine život Židova u Maroku je također postao težak. Zato su Odelijini djed i baka morali otići, pa su došli u Izrael.

2. Zadatak

- A. Postoje različiti običaji i načini ponašanja, npr. odnos s roditeljima. Različiti jezici također mogu otežati komunikaciju.
- B. Promatrajući sličnosti i razlike možemo bolje razumjeti porijeklo drugih ljudi..

3. Zadatak

Dobar može biti zato jer pruža pozitivan primjer suživota, a negativan može biti zato jer u njemu postoje riječi *nevjerojatno prijateljstvo*.

Zadaci

stranica 14-15

1. Zadatak

Antisemitizam: vječni sukob?

U ovom zadatku učenici se ponovno bave temama o kojima se već raspravljalo, pa se mogu ponovno vratiti prethodnim poglavljima. Zadatak možete usmjeriti tako da postavite pitanje, npr.: Koja tema ili zadatak su vam bili/nisu bili zanimljivi? Što vas je iznenadilo? Što vam je bilo teško? Na koja pitanja još tražite odgovor?

2. Zadatak

- A. Više informacija o obilježavanju Dana sjećanja na holokaust i sprječavanje zločina protiv čovječnosti možete naći na mrežnim stranicama Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2105> i Agencije za odgoj i obrazovanje www.azoo.hr/kategorija/povijest/145/9.
- B. Ovaj zadatak možete riješiti zajedno s učenicima koji mogu predložiti na koje bi se sve načine u njihovoj školi mogao obilježiti Dan sjećanja na holokaust i sprječavanje zločina protiv čovječnosti.

3. Zadatak

Ovaj zadatak možete uraditi u obliku rasprave u razredu.

7

Prijateljstvo

stranica 16

Priča o prijateljstvu između Amal i Odelije, muslimanke i Židovke, Palestinke i Izraelke, u kojoj one govore o svom prijateljstvu bez obzira na različite sredine iz kojih dolaze, bila je dobar motiv za uvrštavanje slične priče iz Hrvatske. To je priča o prijateljstvu dvaju djevojaka različitih porijekla koje su imale predrasude jedna o drugoj. Dvije prijateljice, Božana i Milena, rade za nevladinu udruhu u Benkovcu, gradu koji je nastradao za vrijeme Domovinskog rada. Njih dvije vode kompjuterske tečajeve i kreativne radionice i nastoje pomoći djeci u razvijanju njihovih vještina ali i u prihvaćanju različitosti. Ove dvije priče mogu biti odličan primjer kako je moguće prebroditi predrasude i dobar poticaj za raspravu s učenicima o temama koje se tiču naše nedavne prošlosti.

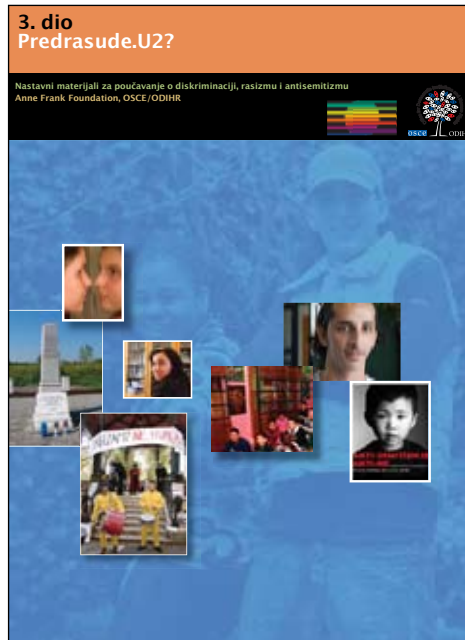
3. dio Predrasude U2?

Sadržaj ove cjeline su priče mladih koji govore o svojim iskustvima s diskriminacijom i predrasudama. Raspravlja se o porijeklu i posljedicama različitih predrasuda, diskriminaciji te kako na njih možemo odgovoriti. Učenici mogu iznijeti i svoja iskustva. Osim toga, moguće je razmotriti i po čemu su antisemitizam, diskriminacija i rasizam slični, a po čemu različiti. Učenike se navodi na razmišljanje o pojmovima predrasude, diskriminacije, žrtvenog janjeta i poštovanja te daje mogućnost da istraže kako učinkovito odgovoriti na diskriminaciju.

Cilj zadataka je i promicanje dobrog ozračja u razredu. Prvi zadatak za to daje mogućnost kada učenici govore o svom imenu. I u ostalim poglavljima ima osobnih pitanja. Na vama je da odlučite koje odgovore želite da čuju svi, a o čemu bi se trebalo raspravljati samo u malim grupama. Iako to nije uvijek posebno naznačeno, u ovoj cjelini učenici bi trebali često raditi u grupama, i to s učenicima s kojima inače ne surađuju lako, ili po vlastitom izboru. Redovito reflektiranje te suradnja su ključni za uspjeh rada, kao i reflektiranje o aspektima koji su učenicima novi i mogu biti poučni. Na vama je da redovito odvojite vrijeme za refleksiju svih aktivnosti s razredom.

Ciljevi

1. Učenici znaju objasniti svojim riječima što su predrasude i kako se one pojavljuju.
2. Učenici znaju objasniti što znači antisemitizam.
3. Učenici uče opažati i analizirati vlastite stereotipe i predrasude.
4. Učenici mogu razgovarati o vlastitim ili tuđim iskustvima diskriminacije.
5. Učenici mogu navesti primjere predrasuda u svojoj okolini i njihovog suzbijanja (protiv homoseksualaca, muslimana, crnaca i sl.)
6. Učenici mogu na temelju primjera opisati utjecaj koji predrasuda ima na nečiji osobni i društveni život.
7. Učenici znaju objasniti što jest i kako funkcionira mehanizam žrtvenog janjeta.
8. Učenici mogu raspravljati o uvriježenim uvjerenjima u njihovoj okolini.
9. Na temelju primjera učenici mogu procijeniti kada se radi o diskriminaciji.
10. Učenici uče i isprobavaju kako se učinkovito može odgovoriti na diskriminaciju.

Ključni pojmovi

Antisemitizam, Diskriminacija, Homofobija, Predrasuda, Rasizam, Žrtveno janje

1

Što je u imenu?

stranica 2-3

Svatko zna nešto o svom imenu. Učenici o tome međusobno razgovaraju. Putem imena se često može saznati nešto o nečijoj osobnoj povijesti i to je jedan način upoznavanja. Vaš osobni doprinos učinit će nastavni sat zanimljivijim, pa time možete lakše otvoriti forum svojim učenicima. Ako je potrebno završite sat dogovorom da ćete svakoga zvati imenom koji on/ona želi.

Tvoje ime

Druga mogućnost. Učenici rade zadatak na karticama na koje ste unaprijed napisali pitanje. Recite učenicima da svoju karticu pročitaju sedmorici drugih učenika. Potom se međusobno mogu ispitivati druga pitanja. Na kraju, učenici naizmjenice govore što su saznali o imenu nekoga u grupi. Ako je potrebno, učenik koji je pisao na karticu može je dopuniti.

1. Zadatak

Kojoj skupini pripadaš?

Možete podsjetiti učenike da to uključuje i sportske klubove, glazbene grupe, grupe koje slušaju određenu vrstu glazbe, razred. Neka učenici svakako razmjene svoje odgovore, ili ih u zaključku možete pitati tko bi volio reći nešto o zadatku.

2

Diskriminacija. Ignoriraj je

stranica 4-5

U ovom poglavlju učenici uče što je diskriminacija i razmatraju različita iskustva s diskriminacijom.

Robertovo, Verino i Ivino iskustvo s diskriminacijom je različito. Za razliku od Vere i Roberta koji su doživjeli negativna iskustva s diskriminacijom Iva u svojoj izjavi donosi primjer pozitivne diskriminacije.

Prijedlog – Odgovori učenika

Način na koji učenici reagiraju na opisana iskustva u velikoj mjeri ovisi o sastavu razreda. Razmatrajte problem diskriminacije u širem kontekstu tako da se svi učenici osjećaju uključeno. Imajte na umu da se bilo tko može zbog nečega osjećati isključeno.

Ovdje opisana iskustva pozivaju učenike da podijele i svoja iskustva: koja iskustva prepoznaju kod sebe ili drugih? Što oni misle o tome? Kako bi oni reagirali u tim situacijama?

Prijedlog – Što je diskriminacija?

Pojam diskriminacija u stvari ne znači ništa više nego „razlikovanje“. Međutim, u praksi je taj pojam dobio negativno značenje. Na početku rasprave o ovoj temi pitajte učenike s čime povezuju ovu temu. Oni će najvjerojatnije imati negativne asocijacije. Ovi nastavni materijali bave se upravo tim vidom pojma „diskriminacija“.

1. Zadatak

U raspravi o ovom pitanju možete pitati učenike jesu li ikada doživjeli da oni sami ili netko drugi bude isključen. Kako je to bilo i kako su se osjećali? Što su tada htjeli učiniti i je li tko drugi mogao nešto učiniti?

2. Zadatak

Ovaj zadatak možete napraviti u obliku rasprave u razredu.

3. Zadatak

Diskriminacija?

Da bismo razjasnili kada se uistinu radi o diskriminaciji možete učiniti sljedeće: na ploči nacrtajte dva stupca – “nema diskriminacije” i “diskriminacija”. U prvi stupac upišite opravdane razloge (odlazak na razgovor za posao u neprimjerenoj odjeći ili s cigaretom u ruci), a u drugi neopravdane (boja kože, porijeklo, naglasak). Ako za vaše učenike razgovor za posao nije relevantna tema, neka sami smisle temu.

3

Tko bi se usudio?

stranica 6-7

Teme ovog poglavlja su antisemitizam i homofobija. Sara i Jouke su ih osjetili na svojoj koži u školi. U Sarinom slučaju škola je intervenirala, a u Joukeovom nije.

Borba

Sara objašnjava da nije mogla sudjelovati u nekom događaju zajedno s drugim mladima. To vam je prilika da upitate učenike znaju li koji je dan židovskim vjernicima dan odmora. Možete ih upitati i smatraju li da Židovi više trpe diskriminaciju ili kako znaju i primjećuju da se radi o diskriminaciji.

Homoseksualnost

Pitanje homoseksualnosti može biti vrlo osjetljivo, posebno dječacima. Pitajte učenike jesu li svjesni toga da i djevojke ili žene također mogu biti homoseksualne orijentacije.

Strah i predrasude

“Definicijski okvir” homofobije daje širu sliku homofobije: predrasude i strah. Pitajte učenike znaju li koje su predrasude o homoseksualcima i zašto one nisu u redu.

Prijedlog – Uloga škole

U obje priče, Sarinjoj i Joukeovoj, eksplicitno se spominje uloga škole. Čini se da je potpora razreda i škole ključna. Pitajte učenike što oni sami ili škola mogu učiniti u svrhu potpore ljudima poput Joukea ili Sare.

1. i 2. Zadatak

Ovi zadaci mogu potaknuti razrednu raspravu u kojoj učenici mogu dati prijedloge kako reagirati u pojedinim situacijama.

3. Zadatak

A ti?

Učenici bi trebali razmisliti o vlastitom ponašanju i ponašanju drugih. Zajedno mogu osmisliti drugačije odgovore ili aktivnosti. Ovaj zadatak postavljen je tako da učenici ne moraju podijeliti iskustvo vlastite diskriminacije. Imajte na umu da će neki od njih to ionako potajno učiniti.

1. Korak

Svi učenici pismeno opisuju situaciju što je vjernije moguće. Što se dogodilo, kako su drugi reagirali, što bi oni voljeli da su učinili drugačije? Ako je potrebno, možete podijeliti kartice sa zadacima u koje treba upisati odgovore.

2. Korak

Listovi papira s opisanim situacijama se presaviju i sakupe u šešir ili torbu.

3. Korak

Svatko uzima tuđi papir i čita što je na njemu napisano.

4. Korak

Svaki učenik govori grupi ono što je napisano na papiru kao da se radi o njemu/ njoj osobno.

5. Korak

Pitajte učenike koja ih je priča najviše dojmila? Slažete li se s odgovorima različitih ljudi? Je li bilo moguće dati drugačiji odgovor?

Proširivanje zadatka

Zajedno s učenicima odaberite nekoliko iskustava, te dajte učenicima da ih pripreme u grupama po četiri učenika. Oni se moraju dogovoriti oko podjele uloga, početku i završetku situacije. Ako je moguće, neka pripreme i odigraju i alternativni odgovor.

Provedba

Pitajte učenike za njihove komentare. Ako se netko dosjeti alternativnog pristupa, to se može odigrati: npr. osoba koja se dosjetila alternative može je izvesti.

Refleksija

Pitajte ponovno „glumce“ kako im je bilo igrati tu situaciju? Kako im je bilo samo promatrati, biti počinitelj ili žrtva?

4

Romi u Europi – bolja budućnost

stranica 8-9

Sadržaj ovog poglavlja govori o položaju Roma u Europi. Dvoje mladih Roma, Rada iz Litve i Aleksandar iz Njemačke, govore o svojim iskustvima s diskriminacijom i predrasudama.

1. Zadatak

Reakcije

- A. Zato što naziv „Cigani” ima negativan prizvuk.
- B. On se nastoji ne obazirati na pogrdno imenovanje.
- C. Ovdje se traži od učenika da izraze svoje mišljenje. Zadatak možete riješiti razgovarajući s učenicima o predrasudama o Romima u Hrvatskoj.

2. Zadatak

Diskriminacija

- A. Primjeri koje navode Vera i Robert iz Hrvatske.
- B. Sara je odlučila zaštititi se vježbanjem borilačkih vještina i intervencijom u školi. Robert se angažirao u udruzi Roma koja se bori protiv predrasuda i diskriminacije.

3. Zadatak

- A. O Romima u Hrvatskoj vidi tekst u nastavku.
- B. Učenici istražuju mrežne stranice s podacima o romskim udrugama u Hrvatskoj.

Romi u Hrvatskoj

Prvi Romi dolaze na hrvatske prostore kao dio najbrojnije skupine koja je u Europu pristigla u razdoblju od X.do XIV. stoljeća preko Male Azije i jugoistočne Europe. Prvi pisani dokument u kojem se spominju Romi potječe iz 1362. godine iz Dubrovnika. U Zagrebu su trgovci, krojači, mesari, a u Dubrovniku žive u Gružu i već krajem XIV. i u XV. stoljeću formiraju srodničke udruge koje se bave tradicionalnim romskim obrtima i glazbom. O položaju Roma u Hrvatskoj tijekom XVI. i XVII. stoljeća podatak je malo. Zna se da im se nastojalo ograničiti kretanje, a i optužuju ih za nezakonite djelatnosti, krađe, prijevare, svađe i sukobe. Uredbom iz 1761. godine reguliraju se prava i dužnosti Roma, a druga odredba Romima određuje predavanje vlastite djece lokalnom pučanstvu na čuvanje i odgoj, vojnu obvezu za Rome starije od 16 godina te strogu zabranu čergarenja, skitnje, te svakog nomadskog kretanja. Uredba cara Josipa II. iz 1783. godine jasnije govori o ustroju svakodnevnog života Roma: zabrana nomadskog seljenja (osim na sajmove), obvezatno prihvaćanje nošnje, službeni jezik, jedno osobno ime i prezime i kućni brojevi na naseljima. Daje im se pravo bavljenja kovačkim obrtom te organiziranom glazbom. Romima se zabranjuje prosjačenje i međusobne ženidbe, a napuštena djeca čergara moraju se zbrinuti kao siročad.

Romi su nakon dolaska na hrvatske prostore dobro primljeni i uspješno su se prilagodili situaciji na koju su naišli, no to je uvjetovalo i proces asimilacije osobnim imenima i prihvaćanje

života okružja. Romi su prostorno stacionirani (raspršeni) na gotovo cijelom području Republike Hrvatske, a posebnosti (uvjetovane pripadnošću različitim plemenskim skupinama, vjerama, gospodarskom statusu, vrstama zanimanja, dijalektu romskog jezika) su evidentirane. Prema popisu stanovništva iz 1991 godine samo je 51% Roma u Hrvatskoj starosjedilaca (3410) dok su se ostali doselili. Romska nacionalna zajednica u Republici Hrvatskoj, zbog različitih objektivnih i subjektivnih faktora i okolnosti, nije još ostvarila cjelokupni doseg prava prema Ustavu Republike Hrvatske i Ustavnom zakonu o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina. Razlozi su višestran: teškoće u određivanju stvarnog broja Roma u Republici Hrvatskoj, pojedinim županijama i općinama (iz čega proizlaze specifična manjinska prava na zastupljenost u predstavničkim tijelima i lokalnoj samoupravi), nedostatna organiziranost i nejedinstvo unutar romske nacionalne zajednice, relativno kasno formiranje i strukturiranje kao nacionalne zajednice (od devedesetih godina), što otvara velike mogućnosti u integralnom cilju - očuvanju nacionalnog identiteta Roma u Hrvatskoj.

5

Postoje li uistinu različite rase?

stranica 10-11

Svrha ovog poglavlja je objasniti teške pojmove kao što su „rasizam“ i „antisemitizam“. Riječ „rasa“ je još uvijek u upotrebi. Znanstvenici je vrlo rijetko rabe, ali je česta u svakodnevnom govoru. Riječ „rasa“ ovdje stavljamo u povijesni kontekst i objašnjavamo kako je ta distinkcija bila dugo vremena temelj rasizma..

Jesu li Židovi rasa?

Ne, Židovi definitivno nisu rasa, jer rase ljudi ne postoje. U biološkom smislu postoji samo jedna rasa: ljudska rasa. Ideja da Židovi čine posebnu rasu instrumentalizirana je u provedbi holokausta. Njezin temelj bila je teorija da Židovi širom svijeta imaju niz zajedničkih rasnih obilježja, koja su biološki ili genetski određena i nepromjenjiva. Ta teorija ne stoji. Rasne doktrine i klasifikacije pojavile su se u osamnaestom stoljeću nakon što je švedski biolog Linnaeus (1707.-1778.) proveo klasifikaciju biljaka i životinja. One su se temeljile na vanjskim obilježjima kao što su boja i struktura kose, oblik nosa i slično – a svaka je bila dalekosežnija od one prethodne. Rasne klasifikacije uvijek su dijelile ljude na četiri osnovne kategorije: „bijelu rasu“, „žutu rasu“, „crnu rasu“, i „crvenu rasu“. Da bi se rase mogle međusobno razlikovati, ljudima su pripisivana različita ljudska obilježja i osobine. Osim toga, od početka je uveden pojam nejednakosti: utjecajni europski znanstvenici željeli su dokazati nadmoć vlastite rase – bijele rase. U Europi su rasne klasifikacije bile osobito popularne u devetnaestom i prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Gotovo je svatko – bilo bogat ili siromašan, konzervativan ili socijalist, kršćanin ili Židov – govorio o grupama ljudi kao o rasama. Riječ rasa bila je nepristrana i često u upotrebi u smislu krvne veze, no pseudo-znanstvenici su pridavali ogromno značenje rasnim klasifikacijama. Niz osobina ličnosti povezan je s pojedinim rasama, što je uzrokovalo pojavu niza bizarnih i opasnih ideja. Mnogi su Židove smatrali „čistom rasom“, jer su oni uspjeli preživjeti stoljećima kao zasebna skupina, kao „odvojena nacija“. Rasne klasifikacije postale su sporne uslijed načina na koji su ih Nacisti koristili 30-ih i 40-ih godina dvadesetog stoljeća za razlikovanje arijske od semitske rase. Nakon Drugog svjetskog rata znanstvenici su odlučno zaniijekali utemeljenost rasnih klasifikacija. Židovski gen ne postoji te se analizom gena ne može utvrditi tko je „pravi Židov“.

Jesu li Židovi Semiti?

Mržnja usmjerena prema Židovima zove se antisemitizam, no to ne znači da su Židovi Semiti. Pitanje nije „Jesu li Židovi Semiti?“, nego „Postoje li Semiti?“ Semitski je lingvistički koncept koji označava niz povezanih jezika. Hebrejski i arapski pripadaju semitskoj jezičnoj skupini, kao i malteški koji se govori na Malti. Malteški je jedini europski semitski jezik. Međutim, jezici koje su mnogi europski Židovi govorili – npr. jidiš i ladino – jezik čiji su izvorni govornici bili Židovi mediteranskih zemalja, nisu semitski

jezici. Ti jezici pripadaju indoeuropskoj skupini jezika. Oni koji Semite smatraju etnički povezanom skupinom nailaze na mnoge probleme. Već i u skupini ljudi koji govore arapski postoji ogromna etnička raznolikost, a izjednačavanje ljudi s jezikom – ili jezika s etničkom pripadnošću – jedna je od velikih zabuda znanosti u posljednjih dvjesto godina. Zabuna se u većoj ili manjoj mjeri nastavlja do danas. Ponekad možete čuti komentare da Arapi ne mogu biti antisemiti, jer su i sami Semiti. To razmišljanje je pogrešno, jer govornici jezika srodnog hebrejskom svakako mogu biti protiv Židova. Nizozemci mogu biti protiv Nijemaca, a Nijemci prezirati Nizozemce, usprkos činjenici da su nizozemski i njemački srodni jezici.

Knjiga koja prati ovaj nastavni materijal i u kojoj možete naći više informacija o ovoj temi je „Pedeset pitanja o antisemitizmu“ Tanje Japp (Anne Frank House, 2005). Iz nje su i preuzeta gore navedena dva pitanja.

1. Zadatak

Nitko se ni na koji način ne može svrstati u „rasu“. Postoji tako mnogo „mješavina“. Međutim, mnogo važnije je pitanje zašto bi to itko želio učiniti? Kakvo nam to daje saznanje? Čak štoviše, kada su rasne klasifikacije i bile primjenjivane to je gotovo uvijek podrazumijevalo i vrijednosti. Prisjetite se rasnih klasifikacija koje su se tijekom apartheida provodile u Južnoj Africi, SAD-u ili nacističkoj Njemačkoj.

2. Zadatak

Rasizam i antisemitizam

Na temelju fotografija učenici trebaju primijeniti pojmove rasizam, antisemitizam i diskriminacija. Ti pojmovi se preklapaju: rasizam i antisemitizam su povezani s diskriminacijom.

Plakat Sharon Stone će vjerojatno izazvati zabunu. Slova riječi „suživot“ nalaze se na ploči pored simbola islama, judaizma i kršćanstva.

6

Prijateljstvo i pomirenje

stranica 12-13

1. Zadatak

Prijateljstvo

Potaknite učenike da međusobno razgovaraju o pozitivnim osobinama koje imaju. Nakon što navedu svoje pozitivne osobine pitajte ih bi li i drugi iste te osobine pripisali njima.

2. Zadatak

Pomirba

Da, slažem se.

Priče o Senadu i Ivani i o Vladimiru i Ivici govore o postojanju mogućnosti za suradnju između Hrvata, Srba i Bošnjaka.

3. Zadatak

Stranci?

Razgovarati s učenicima o značenju prijateljstva s njihovim vršnjacima iz inozemstva. Koje su vrijednosti takvog prijateljstva? Što ih obogaćuje u tom odnosu? Što im predstavlja poteškoću?

Zadaci

stranica 14-15

1. Zadatak

Tvoj junak

Učenici koji su završili ostale zadatke mogu početi s rješavanjem ovog zadatka. Pitajte učenike koga bi još dodali na ovaj popis i za koga su od navedenih poznatih osoba čuli već prije

1. Majka Tereza – Makedonija
2. Rigoberta Menchú – Guatemala
3. Bono – Irska
4. Dalaj Lama – Tibet (Kina)
5. Nkosi Johnson – Južnoafrička Republika
6. Angelina Jolie - SAD

2. Zadatak

Tvoja pjesma

Ako je moguće prvo zajedno poslušajte pjesmu Hladnog piva. Razgovarajte o poruci pjesme. Dopustite učenicima da sami napišu pjesmu ili nacrtaju strip koji jasno prikazuje koncepte predrasuda ili diskriminacije. Osigurajte dovoljno vremena da svi učenici vide ili poslušaju radova svojih kolega.

8

Borba/kampanja/promidžba, a ti?

stranica 16

Skupni rad je poželjan u ovom zadatku. Potaknite učenike da izrade zajednički plakat i postavite ga na vidno mjesto u učionici ili školi.

Odgovor na predrasude i diskriminaciju

Ovim nastavnim jedinicama želimo učenicima dati uvid u antisemitizam, predrasude i diskriminaciju. Rasprave u razredu o ovim temama mogu popratiti komentari koji otkrivaju predrasude ili neprihvatljivo ponašanje. Nekada je njihov temelj u osobnoj osjetljivosti. Mnogim učiteljima i mnogim učenicima to su teške situacije s kojima se ne znaju uvijek nositi. Međutim, proučavati predrasude, a pritom zanemarivati predrasude koje izražavaju učenici u razredu (ili ne pridavati važnost tome da se učenici međusobno ne poštuju) ne bi bilo korisno. U tom slučaju potrebno je izdvojiti dovoljno vremena za razgovor s učenicima.

Većina učitelja razvila je vlastiti način nošenja s teškim situacijama i to obično djeluje. Prijedlozi koje ovdje nudimo mogu poslužiti za refleksiju i razmatranje možda prikladnijih odgovora.

Podrška

Dobro je da kolege i uprava škole znaju da radite na ovim temama s učenicima. Pobrinite se da u tome imate podršku i, ako je moguće, međupredmetno surađujete s kolegama u obradi ove teme.

Postavljanje pravila

Mnoge škole već imaju jasna pravila o tome kako se nositi s različitostima. Ako je potrebno, zajedno s razredom postavite pravila za raspravu: dopustiti drugome da dovrši iskaz, zabraniti korištenje uvredljivih osobnih komentara ili ruganje, npr. „peder“, „tеткиca“, „Židov“. Potaknite učenike da doprinose raspravi ne samo iznoseći odmah svoje mišljenje, nego i postavljanjem pitanja drugima.

Uvijek odgovorite

Ako dvojite koji bi bio najbolji odgovor, dajte si vremena. Možete o tome raspravljati i s drugima. Važno je da učenicima date do znanja da ste čuli njihov komentar i da ćete se na to vratiti. Uvijek trebate dati odgovor, čak i ako to ne bude odmah. Svakom komentaru pridajte pažnju, čak i kada znate da ga učenici ponekad izražavaju bez nekog posebnog razloga. Postavite granice i nemojte prihvatiti: „Imam pravo reći što hoću, zar ne?“

Ispravimo jedni druge

Potaknite učenike da ispravljaju jedni druge, a vi pritom budite „medijator“. Kada učenici raspravljaju o temama koje su u ovim nas-

tavnim materijalima, vodite računa da prvo njima date priliku da raspravljaju i daju odgovore jedni drugima, a tek tada se vi uključite.

Uvažite osjećaje

Rasprava proizlazi iz neslaganja u mišljenjima, ali je također rezultat emocionalnih reakcija na temu i odnosa među učenicima. Bilo bi dobro da to razlikujete i prepoznate. Npr. uvažite osjećaje tako da kažete: „Vidim da te to uznemiruje“.

Raspravite s učenicima zašto govore to što govore: žele li povrijediti, šokirati, ili uistinu doprinijeti raspravi određenim komentarom? Ako je potrebno, podsjetite ih na pravila koja ste postavili za raspravu. Imajte na umu da su neki komentari i zakonom zabranjeni, kao npr. vrijeđanje određenih skupina.

Razlikovanje činjenica i mišljenja

Nemoguće je raspravljati bez podataka. Podaci su nužni za raspravu, a učenicima je ponekad teško razlikovati činjenicu i mišljenje. Upravo je zato važno da tome pridate pažnju i da razmotrite što je temelj nečijeg gledišta: Činjenice ili tuđe mišljenje, i na čemu se temelji to mišljenje?

Odgovor na diskriminaciju u koracima

Uvijek odgovorite na diskriminirajuće komentare ili ponašanje učenika, iako to nije lako. Upravo su učitelji ti koji mogu i koji bi trebali suočiti učenike s time da je određeno ponašanje neprihvatljivo. To je potrebno i učeniku koji se neprihvatljivo ponaša, ali i drugim učenicima jer im tako pružate osjećaj sigurnosti. Model koji ovdje navodimo potpora je mirnom i sveobuhvatnom pristupu.

1. Postavite svoje granice. Jasno dajte učeniku do znanja ako prijeđe granicu. Ako učenik viče: „Ja ću tom prljavom X pokazati“, on/ona mora znati da takve komentare nećete tolerirati.
2. Tražite objašnjenje. Pobrinite se da točno znate što je učenik pritom mislio. Možda je to trebala biti „šala“.
3. Ostavite prostor za odgovor. Neka učenik objasni zašto je bio/bila ljutit/a i reagirao/la na taj način. Učenici neće uvijek smatrati da je u redu da reagirate na njihovo ponašanje. Dajte im priliku da objasne zašto oni misle da to nije u redu.
4. Slušajte, sažimajte, pitajte. Učenici će vjerojatno reći što ih muči. Slušajte i provjeravajte jeste li uistinu razumjeli tako da sažete ono što govore: „Dakle ti si ljutit na X, jer te nazvao....“ Postavite još pitanja da biste saznali je li još nešto problem, npr. njegov/njezin odnos s drugim učenicima ili vama kao učiteljem.
5. Dajte odgovor. Nakon slušanja, sažimanja i dobivenih odgovora na više pitanja, pokažite da sada bolje razumijete što se događa. Jasno objasnite da nećete tolerirati uvredljivo ponašanje i objasnite zašto.
6. Navedite posljedice. Jasno dajte do znanja koje su posljedice ako se takvo ponašanje ponovi.
7. Provedite kaznu/mjeru. Ako ste jasno objasnili posljedice, budite dosljedni i provedite kaznu/mjeru za nedopustivo ponašanje.

Članci koji sadrže dodatna pojašnjenja

Prof. I. Goldstein

Katolička crkva u NDH

Katolička crkva u Hrvatskoj samo je dio Katoličke crkve u svijetu. Opću politiku koju smišlja i provodi papa u Rimu nužno provode i vjerski poglavari, nadbiskupi, biskupi i diljem svijeta.

Kada je papa Pio XI. sklopio 1929. konkordat s talijanskom državom, u provali oduševljenja Mussolinija je javno nazvao "čovjekom kojeg nam je Providnost poslala". Pa ipak i Piju XI. i Piju XII. bilo je posve jasno da s totalitarnim režimima "nema šale". Od 1929. mnogi su njemački biskupi glasno optuživali rasističko i vjersko učenje nacizma, te su ustrajali u tome da nijedan katolik ne može biti nacist. Međutim, Rimu se nacizam činio najsnažnijim branikom pred komunizmom. Papa Pio XI. je u ožujku 1937. objavio Nijemcima namijenjenu encikliku *Mit brennender Sorge* (S gorljivom zabrinutošću), u kojoj je osudio rasizam i optužio nacističku vlast da sije "obilje nepovjerenja, nesloge, mržnje, objede". Zaključio je da "na njemačkom obzoru vidi prijeteće olujne oblake razornog rata". Međutim, nekoliko dana kasnije objavio je drugu encikliku *Divini Redemptoris*, u kojoj još oštrije i direktnije osuđuje komunizam čija načela proglašava "u biti neprijateljskima vjeri u bilo kojem obliku" te poziva na uvođenje crkvenog socijalnog učenja kao protutežu i komunizmu i "nemoralnom liberalizmu". Time je već Pio XI. zacrtao načelo vatikanske međunarodne politike za naredno razdoblje: nacizam i fašistički totalitarizam jesu zablude, pogreške i opasnosti, ali neznabožački je totalitarizam ipak glavni, smrtni neprijatelj vjere i Crkve.

U ime Katoličke crkve nadbiskup je Stepinac već 12. travnja 1941. javno izrazio zadovoljstvo i podršku uspostavi NDH. Crkva u cjelini tradicionalno je smatrala da su hrvatska nacionalna ideja i katolička vjerska ideja u čvrstoj vezi, da se njihovi ciljevi uzajamno dopunjuju i isprepliću. Iz toga proizlazi i stav da su tijesno i neraskidivo povezani i hrvatski narod i Katolička crkva kao organizacija. Kad je uspostavljena NDH kao nacionalna država hrvatskoga naroda, Crkva je ocjenjivala da je time ispunjen jedan od bitnih nacionalnih ciljeva, pa da su samim time ispunjene i neke od želja Crkve. Osim toga, ustaške su vlasti objavile da je NDH katolička država, a križ (ili raspelo) je istaknut kao jedan od «ustaških znakova» – «Raspelo ustašu hrabri da drži časnu riječ, koju je zadao Poglavniku i ustaškom pokretu. Na raspelu je visio Bog-čovjek, koji je sebe žrtvovao za druge. I ustaši je dužnost, da radi i spasava druge, da ih oslobodi, prosvijetli.» Činilo se mnogima da Katolička crkva mora biti jako zado-

voljna. Uostalom, vlasti su na mnoge načine nastojale ugađati Crkvi: naprimjer, osim stranaka bile su zabranjene i omladinske organizacije poput „Hrvatskog junaka” i „Hrvatskog skauta”, ali su katoličke omladinske organizacije „Križari” i „Domagoj” nastavile djelovati.

Neki su svećenici odranije bili, a dio je 1941. postao aktivnim pristašama ustaškog pokreta. Radi se, primjerice, o franjevcu Justinu Mediću iz Širokog Brijega koji je polovinom srpnja 1941. zaposlen u Državnom ravnateljstvu za ponovu (dakle, onom koje se bavi iseljavanjem Srba). Zagrebački franjevac Dionizije Juričev postavljen je u Ravnateljstvo «sa zadaćom prekrštavanja pravoslavnih». Obojica su dobila posao po izričitoj odredbi poglavnika Pavelića, a Juričev je dotad bio poglavnikov kapelan. Miroslav Filipović-Majstorović (1915-1945) bio je svećenik od 1939, a sljedeće, 1940. godine postavljen je za kapelana u Petričevcu kraj Banja Luke. Po uspostavi NDH povezuje se s Viktorom Gutićem i pristupa ustaškom pokretu. Početkom 1942. bio je samozvani dušobrižnik Poglavnikove tjelesne bojne kada je ona masovno ubijala po srpskim selima u okolici Banja Luke. Zbog toga završava u istražnom zatvoru, otkuda ga pušta Maks Luburić osobno i postavlja za jednog od zapovjednika jasenovačkog logora. Prema raznim izvorima, a potvrdio je to i priznanjem u zatvoru 1945. godine, Filipović se smatra izravnim sudionikom i počiniteljem masovnih zločina u Jasenovcu (dobiva nadimak "Fra Sotona"). Zbog svoga ponašanja u sukob s franjevačkim vlastima došao je ubrzo po uspostavi NDH, potom je suspendiran, a u srpnju 1942. i isključen iz franjevačkog reda. U svibnju 1945. povlači se u Austriju, predaje se britanskoj vojsci. Ona ga izručuje jugoslavenskim vlastima koje ga osuđuju na smrt.

Sam nadbiskup Stepinac najprije je u usmenim razgovorima i pismima ustaškim dužnosnicima, a zatim i u javnim propovijedima negodovao i protestirao protiv ustaške politike nasilja i rasne nesnošljivosti. Dana 14. svibnja 1941. pisao je poglavniku Paveliću pismo sljedećeg sadržaja: „Ovaj čas primio sam vijest, da su ustaše u Glini postrijeljali bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam, da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću, da podignem glas i kažem, da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim, da poduzmete najhitnije mjere, na cijelom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače mi ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti. Nadam se da mi nećete zamjeriti ovu otvorenu riječ.”

Mostarski biskup fra Alojzije Mišić je već 30. lipnja 1941. uputio poslanicu u kojoj je osudio pokolje, pljačku i druga nasilja ustaša u Hercegovini. Fra Dominik Mandić (1889-1973), istaknuti historičar, upozoravao je u srpnju 1941. nadbiskupa Stepinca da „učini sve da se odustane od istjerivanja Srba iz hrvatskih zemalja (...) to bi se moglo strašno osvetiti hrvatskom narodu i Katoličkoj crkvi u našim krajevima”. Katolička je crkva bila protiv masovnog prevođenja pravoslavaca (Srba) na katoličanstvo koje je provodio

ustaški režim, te je u više navrata 1941. i službeno prosvjedovala. Nadbiskup Stepinac je dosta često osobnim intervencijama, ponekad i uz pomoć predstavnika Sv. Stolice, uspijeva spasiati progonjene pojedince i skupine. Među ostalima, spasio je od Holokausta mnoge Židove koji su bili stupili u mješovite brakove i 55 štićenika židovskog staračkog doma, koje je dao skloniti na crkveno imanje u Brezovici južno od Zagreba. Istodobno, Stepinac ostaje dosljedan u svom radikalnom antikomunizmu i hrvatskoj nacionalnoj orijentaciji, pa se, osuđujući ustaški režim, ne distancira od NDH kao države. Partizane, predvođene komunistima, smatra "antikristom" i glavnim neprijateljem. Tako početkom 1943. upućuje okružnicu svećenstvu u kojoj zahtijeva da Crkva prednjači u borbi protiv komunizma, koji je „zaprijetio ne samo kršćanstvu već i svim pozitivnim vrednotama crkve”, a u ožujku 1945. godine osuđuje komunizam i njegov nauk i kaže da će „braniti slobodu Crkve i zauzimati se za pravo hrvatskog naroda na vlastitu državu, jer je takva država bila jamstvo za vjerničku slobodu”. Kroz sličnu evoluciju stavova prošla je i većina katoličkih svećenika u NDH. Samo je manjina ostala čvrsto uz ustaški pokret, a još manja manjina pridružila se od 1943. i 1944. godine partizanima ili surađivala s njima. Neki predstavnici crkvene hijerarhije su svećenicima koji su surađivali s partizanima slali okružnice u kojima se tvrdi da partizanski pokret „služi Komunističkoj stranci za ustanovljenje komunističkog pokreta... iz toga slijedi da nijednom katoliku i nijednom vjerniku nije dopušteno, da na bilo koji način sudjeluje ili potpomaže ove organizacije”.

Događalo se i da je nadbiskup Stepinac bio nedopustivo tolerantan prema očiglednim zločinima vlasti NDH. Primjerice, u pismu poglavniku Paveliću od 21. srpnja 1941. godine, nakon što je iz Zagreba deportirano u logore smrti preko 2000 Židova („nearijevaca”) protestira protiv “nečovječnog i okrutnog postupanja s nearijevcima”, ali već samom upotrebom riječi “nearijevac” zapravo prihvaća ustašku i rasističku terminologiju, pa i više od toga: “Čujem s više strana da se tu i tamo nečovječno i okrutno postupa s nearijevcima prigodom deportiranja u sabirne logore, a i u samim tim logorima; što više, da od takva postupka nijesu izuzeta ni djeca, ni starci, ni bolesnici.” Nadbiskup Stepinac ni ovom prilikom načelno ne dovodi u pitanje deportacije, nego se zalaže da se one izvode na “human” način: dakle, treba korigirati postupak, ali se njegova srž ne dovodi u pitanje. Stepinac predlaže Paveliću da se poduzmu “neke pojedinačne stvari u smjeru ublaženja postupka: a) da se upućivanje u logore vrši na taj način, da im bude omogućeno da spremne najnužnije stvari, da mogu urediti svoje najhitnije obveze i prema obitelji i prema službi; b) da se otpremanje ne vrši u prenatrpanim plombiranim vagonima, naročito ne na udaljena mjesta; c) da se interniranim daje dovoljno hrane; d) da se bolesnima omogući liječnička njega; e) da se dozvoli otpremanje najnužnije hrane i omogući dopisivanje s obitelji”.

Još i u svibnju 1943. nadbiskup Stepinac ponavljao je neke stavove iz Katoličkog lista, tvrdeći da je “hrvatska Vlada, ne učinivši

toliko zla, kako kažu Srbi, učinila mnogo toga dobrog”, da se energično bori protiv pobačaja, da je ukinula masoneriju, izdala uredbu protiv bogohuljenja itd. Pripisivao je u “dobro” hrvatskoj vladi i to da je “strogo zabranila sva pornografska izdanja kojima su također u prvom redu upravljali Židovi i pravoslavci”.

Pri kraju i po završetku rata, u “obračunu s narodnim neprijateljem”, nekoliko stotina svećenika i redovnika je ubijeno ili je umrlo u neljudskim uvjetima (prema poslijeratnim podacima Crkve, točno 383), neke su crkve uništene, a samostani i sjemeništa zatvoreni. U veljači 1945. godine, pripadnici partizanskih odreda ubili su u Širokom Brijegu, u zapadnoj Hercegovini, dvanaest profesora tamošnje franjevačke gimnazije, a kasnije još desetak franjevaca. Bio je to najizrazitiji znak kolektivne osvete i nad Crkvom i nad hercegovačkim Hrvatima zbog ustaških zločina kojih je u Hercegovini 1941-1945. godine zaista bilo mnogo. Nove komunističke vlasti su u odnosu na druge crkvene zajednice u Jugoslaviji osobito grubo postupale s Katoličkom crkvom. Nema sumnje da je razlog tome i što je dio njezina klera stvarno ili navodno surađivao s ustašama u Hrvatskoj i BiH. No, pritisak novog režima na Crkvu zasigurno ne bi bio toliko jak da katolički kler nije javno izrazio neslaganje s njegovom ideologijom i politikom. Uslijedio je pritisak vlasti na slobodu katoličkog tiska, škola i udruga, karitativnu djelatnost, slobodu ličnosti i povrat oduzete imovine.

Među pripadnicima ustaškog režima na jednom od suđenja 1946. u Zagrebu našao se i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, optužen “za djelovanje protiv naroda i države”, odnosno da je surađivao s vlastima NDH tijekom rata te pomagao ustašama i po uspostavi nove vlasti. Za nadbiskupa Stepinca osobito je ponižavajuća trebala biti činjenica da ga se sudi u skupini s istaknutim ustaškim dužnosnikom Erikom Lisakom (1912-1946) kojega bi, zbog počinjenih zločina, svaki sud osudio na najtežu kaznu. U novinama se govorilo o „suđenju Lisaku, Stepincu i družini”. Nadbiskup je odbijao sve optužbe: on je komunizam smatrao većim neprijateljem od ustaštva, ali je njegova odgovornost u kompliciranim ratnim događajima mogla biti jedino moralna i politička te nikako nije smio biti krivično gonjen. Ipak je osuđen na 16 godina zatvora i prisilnoga rada, te petogodišnji gubitak političkih i građanskih prava. Tako je zaslugom komunista stvoren kamen smutnje između Crkve i države za duga vremena, a Hrvatska je dobila nacionalnog junaka i mučenika.

Literatura

Akmađža, M., Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945-1966, Rijeka 2004.

Alexander, S., Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca, Zagreb 1990.

Batelja, J., Živjeti iz vjere, Zagreb 1990.

Benigar, A., Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal, Rim 1974.

Džaja, S., Politička realnost jugoslavenstva, Sarajevo - Zagreb 2004.

Goldstein, I., Goldstein, S., *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.

Jareb, J., *Pola stoljeća hrvatske politike*, I. izd., Buenos Aires 1960; II. izd., Zagreb 1995.

Krišto, J., *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, I-II, Zagreb 1998.

Šanjek, F., *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20. stoljeće)*, II. izd., Zagreb 1996.

Tko je tko u NDH, Zagreb 1995.

Veritatem facientes in caritate, zbornik radova Međunarodnoga simpozija o kardinalu Franji Šeperu povodom 20. obljetnice smrti, Zagreb-Rim 2001.

Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska

Ujesen 1932. godine skupina Hrvata pridošlih iz emigracije napala je u ličkom selu Brušani policijsku stanicu. Policija je poduzela široke akcije da uhvati sudionike - većina ih je pohapšena, a neki su pobjegli u inozemstvo. Policijske represalije prema mjesnom stanovništvu dodatno su zatrovale odnose. Taj je događaj poznat kao "Velebitski ustanak", a ustaški ga je pokret smatrao formalnim rođenjem svoje organizacije.

Brutalno gušenje nacionalnih sloboda i individualiteta izazvalo je i ekstremne nacionalističke reakcije. U "Glavnom ustaškom stanu" u Italiji je 1932. godine objavljen prvi broj lista "Ustaša - vijesnik hrvatskih revolucionaraca". U njemu, kao i u nekim drugim dokumentima, urednici s potpisom "Poglavnik" zagovaraju najradikalnije metode borbe za neovisnu Hrvatsku, uključujući i terorizam: "nož, revolver, strojna puška i pakleni stroj, to su zvona, koja će navijestit osvit zore i USKRSNUĆE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE..." stoji u "Ustaši - vijesniku" iz 1932. godine.

Sljedeće godine objavljena su "Načela hrvatskog ustaškog pokreta" u kojima se zagovara nacionalna isključivost (nepriznavanje drugih naroda u Hrvatskoj, osim hrvatskog, a odlučivanje o državnim i narodnim poslovima ograničeno na one koji su "po koljenu i po krvi članovi hrvatskog naroda"), državopravni historizam (oslanjanje na hrvatsko povijesno državno pravo i pravo na sve teritorije koji su nekada pripadali Hrvatskoj ili bili naseljeni Hrvatima, pa i više od toga), te bezuvjetno odbacivanje svake državopravne veze s drugim jugoslavenskim narodima.

Otpočetak je očigledan bio huškački antisrpski ton. Ustaše su uglavnom boravile, a i nalazile podršku, u Austriji, Njemačkoj, Mađarskoj, i posebice Italiji, ali je i ta podrška ustašama bila uvjetovana poboljšanjem ili zahlađivanjem odnosa tih država s vladom u Beogradu. U tim su zemljama imali i logore u kojima su se trenirali za borbu u domovini.

Godine 1934. ustaše su, zajedno s makedonskim nacionalistima, organizirale atentat na kralja Aleksandra u Marseillesu i ubile ga. Ubijen je pri tome i francuski ministar vanjskih poslova Jean Louis Barthou. Izbio je međunarodni skandal - Italija je bila prisiljena hapsiti ustaše, koji su potom završili u talijanskim zatvorima ili konfinirani u logorima. Ustaše su potom političku agitaciju sve više širili i u Hrvatsku, ali su im uspjesi bili relativno skromni: organizacija se nije razvila, listovi i brošure pod njihovim utjecajem dosezale su male naklade. Policija ih je progonila, ali im je prešutno i dopuštala djelatnost ukoliko bi to škodilo popularnosti HSS-a.

Već 10. travnja Nijemci su ušli u Zagreb, a bivši austrougarski pukovnik Slavko Kvaternik, jedan od vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, na Radio stanici Zagreb pročitao tekst o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske: "Hrvatski narode! Božja providnost i volja naših saveznika te mukotrpa i višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dra Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i u inozemstvu: odredili su da danas pred dan uskrsnuća Božjega Sina uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska..." (Uskrs je te godine bio 13.

travnja). U Pavelićevo ime Kvaternik je preuzeo vlast i zapovjedništvo nad oružanim snagama. Nijemci nisu uspjeli privoljeti Vladka Mačeka da HSS formira kolaboracionističku vladu. Ne želeći se kompromitirati suradnjom s Nijemcima i Talijanima, i računajući da će HSS zadržati ugled u narodu dok traje rat, Maček je tada ipak pozvao "sav hrvatski narod da se novoj vladi pokorava" te pozvao "sve pristaše HSS-a, koji su na upravnim položajima ... da iskreno surađuju s novom narodnom vladom". Zbunjenom Mačeku možda se u tom trenutku učinilo da su ustaše povoljno rješenje, koje s njega osobno skida mučne dileme i breme odgovornosti. No, vjerojatno je već tjedan-dva kasnije shvatio da se zaletio, pa se povukao u pasivnu rezistenciju.

Tih je dana Ante Pavelić s oko 300 ustaša - emigranata u pratnji talijanske vojske stigao iz Italije preko Rijeke u Hrvatsku. Otprilike isti broj ustaša stigao je iz Njemačke i drugih zemalja. Ubrzo se formira prva vlada NDH. Pavelić, koji se tada nazvao poglavnikom NDH, uzeo je mjesto premijera i ministra vanjskih poslova. Sudeći po dočeku kakav je u Zagrebu i u nekim drugim hrvatskim gradovima priređen njemačkoj vojsci, kao i po raznim drugim manifestacijama tih dana, većina hrvatskog stanovništva sa zadovoljstvom je prihvatila ratni poraz Jugoslavije i uspostavu NDH. Pavelića je dočekalo oko 2.000 ilegalno organiziranih "zakletih" ustaša u zemlji. Oni su okosnica nove vlasti, a odmah im masovno pristupa i novo članstvo, tako da ustaški pokret u svibnju 1941. već broji više od 100.000 članova koji su položili ustašku zakletvu. Više su simpatizera ustaše imale u nižim, neobrazovanim slojevima, kao i u nekim siromašnijim predjelima Dinarida i tamo gdje su Srbi i Hrvati živjeli izmiješani. Mnogi su bili zadovoljni i činjenicom da je NDH obuhvatila i BiH.

Međutim, ubrzo su nastupila razočaranja i simpatije su nestajale. Prvo veliko razočaranje hrvatskom nacionalnom osjećaju bili su Rimski ugovori od 18. svibnja 1941. godine. Po njima je Italija dobila gotovo cijelu Dalmaciju, te velike dijelove Hrvatskog primorja i neke manje dijelove Gorskog kotara, iako je stanovništvo svih tih krajeva bilo oko 90% hrvatsko, te manje od 10% srpsko. Tako su Pavelić i NDH prepustili Italiji gotovo svu hrvatsku obalu Jadrana, sve brojne otoke izuzev Paga, Brača, Hvara i nekoliko manjih, te sve značajnije gradove i luke (Pula, Rijeka i Zadar odranije, a sada i Split, Šibenik i Trogir), izuzev Dubrovnika koji je ostao u NDH, ali prometno i strateški sasvim izoliran daleko na jugu. Još k svemu tome, NDH je nešto kasnije Mađarskoj morala prepustiti Međimurje. Tada je mađarska vlast proširena i na dotad jugoslavenski dio Baranje.

Postupno, ali također dosta brzo, uslijedila su i daljnja razočaranja. Rasni i etnički progoni Srba, Židova i Roma, te surovi teror nad političkim neistomišljenicima, izazivao je odbojnost i nesigurnost kod sve većeg broja Hrvata. Sve je to bilo popraćeno i velikim ekonomskim nevoljama. NDH je snosila troškove svih njemačkih i dijela talijanskih trupa na svom teritoriju. Italija joj je oduzela pomorsku privredu i brodogradnju, Mađarska dijelove najnaprednijih poljoprivrednih područja. Nešto kasnije

partizani su pod svoju kontrolu stavili i onaj preostali dio poljoprivrede, šumarstvo te blokirali vitalne prometne pravce. Gradsko je stanovništvo naglo siromašilo i mnogi su bili na rubu gladi. Nagla pojava i kontinuirano jačanje političkog i oružanog otpora ustaškom režimu i stranoj okupaciji najuvjerljiviji su pokazatelj političkog raspoloženja hrvatskog i nehrvatskog stanovništva NDH.

Nova se politička i državna vlast uspostavljala vrlo brzo, jer je Pavelić u emigraciji s bližim suradnicima prilično temeljito pripremao politički program, najvažnije zakone i državnu administrativnu shemu. Suština je bila "novi poredak" prema tadašnjem talijansko-njemačkom modelu: kult nacije, kult države i kult vođe. Totalitarna ideja najsazetije je izražena u programatskom tekstu iz lipnja 1941: "u ustaškoj državi, koju su stvorili Poglavnik i njegove ustaše, mora se ustaški misliti, ustaški govoriti i što je najglavnije - ustaški raditi. Jednom riječi, čitav život u NDH mora biti ustaški". Ubrzo je osnovana i "Ustaška vojnica" u koju su stupali samo pripadnici ustaškog pokreta. Oružane snage NDH činili su i mobilizirani domobrani koji će se u budućnosti pokazati nepouzdan, pogotovo kako se bude primicao kraj rata.

U korpus hrvatske nacije uključeni su i bosanskohercegovački muslimani, kojih je tada bilo nešto preko 700.000. Prema njima se vodila posebna politika pridobivanja - oni su "cvijet hrvatskog naroda", a Bosna je "srce Hrvatske". Mnogo se polaže na kulturu i nastoji se pridobiti književnike i druge umjetnike i kulturne radnike, pod pretpostavkom da će u svojim djelima forsirati "nacionalni duh". Sve političke stranke i sve dotadašnje novine su zabranjene, sve tiskare podržavljene, u svim su institucijama postavljeni ustaški povjerenici s gotovo neograničenim ovlastima. Zastupnike u Hrvatskom saboru imenovala su ustaške vlasti i Sabor nije imao nikakve ovlasti. Uostalom, sastao se prvi puta početkom 1942. godine, a posljednji puta krajem iste godine. Upadljivo se teži uvođenju tradicionalnih simbola i starohrvatskog nazivlja. Zahtijeva se "čistoća hrvatskog jezika": valjalo je očistiti jezik od svih "srbizama", a nasilno se uvode arhaizmi i izmišljeni neologizmi, uz arhaičan "korienski" pravopis.

Od svoga osnutka početkom tridesetih godina, ustaški je pokret bio radikalno nacionalistički, krajnje nesnošljiv prema bilo kakvoj ideji jugoslovenstva te prema Srbima. Predviđala se nezavisna Hrvatska sa "životno čistim prostorom". Antisemitski i rasistički elementi dodani su do kraja tridesetih, pod utjecajem savezništva s Trećim Reichom.

Već sutradan po uspostavi vlasti (17. travnja) ustaše su proglasile "Zakonsku odredbu za obranu naroda i države", što je bio temelj sustava političkog terora: za masovno strijeljanje talaca, za osnivanje logora. Uz redovne predviđeni su i izvanredni sudovi. Ugrožavanje opstanka NDH ili države, makar i u pokušaju, u što se ubrajalo i slušanje nepoćudnih radio-stanica (partizanske, BBC i druge), označava se veleizdajom i kažnjava smrću. 30. travnja proglašeni su rasni zakoni u kojima je definirano arijsko i nearijsko porijeklo. Oni su bili osnova za donošenje svih kasnijih protužidovskih mjera. Uglavnom, NDH je u vrlo kratko vrijeme

spremnost prihvatila nacističko zakonodavstvo, a u nekim ga segmentima čak i nadmašila. U samo dva mjeseca po uspostavi NDH Židovi su izgubili državljanstvo, zabranjeno im je sklapanje poslova, naređeno nošenje žute trake, odvođeni su na prisilni rad, donesene su uredbe o upućivanju u logore, rekvirirana im je imovina, itd. Već 14. travnja spaljena je sinagoga u Osijeku, a potom su tijekom 1941. godine srušene i sinagoge po drugim gradovima, neke iz "urbanističkih razloga". Zagrebački Židovi predali su ustaškim vlastima 1000 kg zlata, kako bi se spasili progona, ali im ni to nije pomoglo. Na teritoriju NDH od skoro 40.000 Židova prije rata preživjelo ih je oko 9.000.

Razna ograničenja propisana su posebnim zakonskim odredbama i za Srbe. Međutim, ustaške vlasti nisu imale ni precizan ni službeno verificirani plan što da se čini s 2 milijuna Srba.

Nenapisani ustaški plan, ali zato često spominjan i u praksi proveden, bio je da se jedna trećina Srba pobije, jedna trećina protjera u Srbiju, a jedna trećina prisili na prijelaz na katoličku vjeru. Umjereniji dio ustaškog vodstva bio je za masovne deportacije Srba u Srbiju i za pokatoličivanje. "Tvrda jezgra" na čelu s Pavelićem i njegovim emigrantima zastupala je "upotrebu svih sredstava, pa i najstrašnijih" (iz jednog Pavelićeva uvodnika 1932. godine u listu "Ustaša"), dakle, ubijanje. Organizaciju ubijanja Pavelić je povjerio specijalno povjerljivoj službi unutar Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) i "Ustaškoj obrani" koja je bila treći odjel Ustaške nadzorne službe (UNS). Objema službama na čelu je bio "ustaški Himmler" Eugen Dido Kvaternik. Već 27-8. travnja u Gudovcu kod Bjelovara ustaše su počinile prvi masovni zločin: kao odmazdu za ubijenog hrvatskog vojnika od nepoznatog počinioca, ubijeno je 196 Srba muškaraca iz Gudovca i okoline. Uslijedio je 9. svibnja masovni pokolj oko 400 srpskih seljaka iz kordunskog sela Veljuna i okolice, pa 13. svibnja ubojstvo 260 Srba u Glini, na Baniji. Taj je zločin bio povod nadbiskupu Stepincu da u pismu Paveliću prvi puta protestira protiv ustaških nedjela. Kako se približavalo ljeto, u lipnju i srpnju, sve su učestalija masovna ubojstva, sada već i žena i djece, po srpskim selima u Lici, na Kordunu i Baniji, u Dalmatinskoj zagori. Posebno su stravični bili zločini ustaša, pretežno Muslimana, u istočnoj Hercegovini 1941, da bi im do zime iste godine četnici u istočnoj Bosni, u dolini Drine, vratili istom mjerom. Začarani krug međusobnih osveta bio je uspostavljen, čemu se prilično dugo vremena, barem u glavnini, suprotstavljao i uspijevao distancirati partizanski pokret. Nasilje je potaklo izbjeglički val, pa su u kolovozu 1941. godine njemačke okupacijske vlasti u Srbiji registrirale 180.000 srpskih izbjeglica na svom području. Velika većina bila je iz NDH.

Već 29. travnja formiran je logor "Danica" kod Koprivnice (90 km sjeverozapadno od Zagreba), prvi sabirni i radni logor u NDH kroz koji je prošlo oko 5000 zatočenika, među njima i oko 500 Židova. U sljedećim mjesecima formiraju se i drugi sabirni, radni logori te logori smrti, njih ukupno tridesetak. Od njih je najveći, osnovan u rujnu 1941. godine, bio Jasenovac na Savi (kompleks logora obuhvaćao je i stari zatvor u Staroj Gradiški). U njemu je, za vrijeme

NDH, pogubljeno između 80.000 do 100.000 ljudi, od kojih su 45-52.000 bili Srbi, 18.000 Židovi, a ostatak su bili Romi, Hrvati i drugi. Okrutnost su ustaše posebno iskazivali prema komunistima i drugim antifašistima, a gradovi su bili oblijepljeni obavijestima o masovnim strijeljanjima zatočenih talaca u znak odmazde za akcije komunista. Jačanjem antifašističke borbe nisu bili rijetki ustaški masakri ni u hrvatskim selima koja su podržavala partizane.

Međunarodni položaj NDH bio je beznadan. Nastala pod patronatom sila Osovine, NDH je cijelo vrijeme svoga postojanja bila uklopljena u hitlerovsku ratnu mašinu. Pristupila je Trojnom paktu te službenom Pavelićevom izjavom podržala napad Njemačke na SSSR i poslala svoje dvije pukovnije u sastav njemačke vojske na Istočnu frontu sve do Staljingrada. U prosincu 1941. godine, dan poslije japanskog napada na američku bazu Pearl Harbour na Havajima, objavila je rat i Velikoj Britaniji i SAD-u. U svim većim operacijama u zemlji jedinice NDH bile su pod komandom, a često i u sastavu njemačkih vojnih jedinica, sve do posljednjega dana rata. Državno područje NDH podijelile su Njemačka i Italija gotovo točno po polovici na sjevernu (njemačku) i južnu (talijansku) interesnu sferu, u kojima su njihove trupe u pojedinim prilikama preuzimale vlast, maksimalno iskorištavale šumsko i rudno bogatstvo i radnu snagu. Više od 200.000 radnika i radnica iz NDH bilo je do kraja rata odvedeno, pretežno putem mobilizacije, kao jeftina radna snaga u Njemačku. Svega 12 zemalja, isključivo potpisnica Trojnog pakta, dakle pripadnice nacifašističke koalicije, priznalo je NDH, od kojih je samo osam s njom uspostavilo diplomatske odnose. Vatikan nije priznao NDH, ali je u Zagreb uputio svog stalnog legata. Međutim, diplomatske odnose i nadalje je održavao s kraljevskom jugoslavenskom vladom u Londonu, čime je priznavao kontinuitet Jugoslavije. U daljnjem toku rata, kada se počela nazrijevati neminovna pobjeda antifašističke koalicije, u Hrvatskoj su se pojavile ideje i razne manje grupe, koje su željele odbaciti ustaški režim, ali spašavati NDH kao državu. No, to je u datim uvjetima bilo potpuno bezizgledno. Sve tri velike antifašističke sile i svi njihovi saveznici priznavali su Jugoslaviju kao državu, kao nasilno raskomadano žrtvu nacifašističke agresije i kao svog saveznika kojem se poslije rata odmah i u punoj mjeri vraća njegov državni suverenitet. Pitanje je samo bilo kakva će biti vlast u toj poslijeratnoj Jugoslaviji i kakav će biti položaj Hrvatske u njoj.

Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska nisu imali ništa s hrvatskim političkim tradicijama niti s političkim koncepcijama (jer između Ante Starčevića i Ante Pavelića golema je razlika, zapravo provalija, u svakom smislu), stvarnim potrebama i ciljevima većine Hrvata. Ustaše i Nezavisnu Državu Hrvatsku, Antu Pavelića i njegove najbliže suradnike te ustaški režim u cjelini valja ocjenjivati samo po njihovim djelima. Istraživanje tih djela neizbježno dovodi do zaključka da je Nezavisna Država Hrvatska proglašena u strašno vrijeme, da su je proglasili ekstremni politički elementi, pod pokroviteljem koji im je bio sklon; da je djelovala po izopačenim načelima, služeći tiranima te da nije mogla ni skončati nego na tragičan način.

Literatura

- Goldstein, I., Hrvatska 1918-2008., Zagreb 2008.
- Hasanbegović, Z., Muslimani u Zagrebu 1878. – 1945., Doba utemeljenja, Zagreb 2007.
- Horvat, J., Preživjeti u Zagrebu, Dnevnik 1943-1945, Zagreb 1989.
- Jelić-Butić, F., Ustaše i NDH 1941-1945, Zagreb 1977.
- Jelić-Butić, F., HSS (u ratu i revoluciji), Zagreb 1983.
- Jelić-Butić, F., Četnici u Hrvatskoj 1941-1945, Zagreb 1986.
- Kisić-Kolanović, N., Vojskovođa i politika, sjećanja Slavka Kvaternika, Zagreb 1997.
- Kisić-Kolanović, N., Mladen Lorković - ministar urotnik, Zagreb 1998.
- Kisić-Kolanović, N., NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi, Zagreb 2001.
- Krizman, B., Ante Pavelić i ustaše, I. izd., Zagreb 1978; II. izd., Zagreb 1983.
- Krizman, B., NDH između Hitlera i Mussolinija, III. izd., Zagreb 1986.
- Krizman, B., Ustaše i Treći Reich, Zagreb 1986.
- Krizman, B., Pavelić u bjekstvu, Zagreb 1986.
- Miletić, A., Koncentracioni logor Jasenovac, knj. 1-3, Beograd – Jasenovac 1986-1987.

Romi u Hrvatskoj prije, za vrijeme i nakon Drugog svjetskoga rata

U međuratnoj Jugoslaviji i Hrvatskoj, Romi su bili na posvemašnjoj društvenoj margini, u nemjerljivo lošijem položaju od bilo koje nacionalne ili vjerske zajednice ili manjine. Izolirani na gospodarskom, kulturnom i političkom planu, bili su posve pasivni. Tek 3% od ukupnog broja Roma živjelo je u gradovima, a ostali na seoskim područjima, jer su državne vlasti posebnim propisima (protiv skitnje, prosjačenja, itd.) onemogućavale prisutnost većeg broja Roma u gradskim sredinama. U seoskim je sredinama antagonizam prema Romima bio jači negoli u gradovima. Zbog naravi njihove egzistencije i zbog specifičnosti popisa stanovništva prije rata (Romi se nisu iskazivali kao nacionalnost, kako nisu imali stalno mjesto boravka uglavnom su ostajali nepopisani, itd.), nije moguće ustanoviti koliko je Roma živjelo na teritoriju Hrvatske ili onom koji će kasnije postati NDH. Procjenjuje se da ih je bilo između 8 i 15 tisuća.

Uspostavom NDH položaj Roma dramatično se pogoršao. Rasni zakoni, odnosno Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonska odredba o državljanstvu, proglašeni su 30. travnja. U prvo su se vrijeme primjenjivali samo na Židove, ali je bilo jasno da se odnose i na Rome.

I Romi su, poput Srba i Židova, bili meta nesmiljenih novinskih napada (iako je tekstova o njima bilo mnogo manje u odnosu na protusrpske i protužidovske): Romi „već stoljećima hrvatskom seljaku iznuđuju bilo milom bilo silom njegovu tešku muku”, oni su krivi za „krađe konja i drugog domaćeg blaga, krađe poljskih plodina, otimanje novaca, palež kuća”, potom i za „otimanje djece i njihovo osakaćivanje”, „razbojničke provale ciganskih bandi u mirne seljačke domove” i „oskvrnuća naših seljačkih žena i djevojaka”, pa bi i njih trebalo, zalagali su se autori takvih napisa – „odstraniti”.

Međutim, pripreme za realizaciju posljednjih faza genocida nad Romima (dakle, masovna uhićivanja, deportacije u logore te likvidacije) tekle su mnogo sporije negoli u genocidu nad Srbima i Židovima. Različiti su razlozi zbog kojih su hapšenja i deportacije bile toliko dugo odgađane: trebalo je prvo obaviti posao sa Židovima i Srbima. Romi se, osim toga, nisu mogli pobuniti, odnosno dignuti ustanak poput Srba, nisu mogli emigrirati preko granice ili potplaćivati korumpiranu državnu upravu, ili se koristiti nekim vezama, kao što je to učinila manjina Židova. Nisu se mogli prikrivati u gomili gradskog stanovništva ili koristiti lažni identitet, kao što je uspjelo nekim Srbima i Židovima. Jednostavno, Romi su bili na svaki način slabi i nezaštićeni.

U srpnju 1941. donijeta je odredba prema kojoj su tijela lokalne samouprave trebala popisati sve Rome koji borave na njihovu području. Pošto su prve masovnije deportacije Židova krenule iz Zagreba i drugih hrvatskih gradova potkraj lipnja, a zagrebački Srbi bili deportirani od 5. srpnja (Srbi iz drugih sredina u NDH 10. srpnja), državna je administracija zaključila kako treba početi pripreme za deportacije Roma.

Moguće je da su neka tijela državne uprave taj posao obavile i nešto ranije: naime, neutvrđenog datuma, čini se već u lipnju ili najkasnije prvih dana srpnja, radi se prvi popis «cigana» za područje općina Erdevik, Ljuba, Susek, Neštin, Ilok, što su sve općine u kotaru Ilok.

Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu uputilo je 17. srpnja poziv Romima da se prijave radi popisivanja.

Potkraj srpnja strijeljana je prva skupina Roma – petnaest muškaraca u okolici Karlovca. U sljedećim mjesecima bilo je još nekoliko masovnih strijeljanja, ali masovnih uhićivanja i deportacija nije bilo.

Baš kao i u slučaju Židova i Srba, bilo je Hrvata (i Muslimana-Bošnjaka) koji su nastojali spasiti Rome. Tako je, primjerice, početkom kolovoza 1941. povjereništvo Sarajeva to činilo tako da je romsko (cigansko) stanovništvo dijelilo na «bijelegane i crne Cigane, tzv. čergaše». Za sve njih se tvrdi da su «islamske vjere»; za bijele Cigane da su se «miješanjem s domaćim pučanstvom potpuno asimilirali i pohrvatili», a da i crni Cigani («čergaši» ili «gurbeti») pripadaju «arijskoj odnosno indoeuropskoj rasi». Kako su Romi uglavnom bili pravoslavni, manjina koja je pripadala islamskoj i katoličkoj vjeri trebala je, po sudu sarajevskih službi, biti izuzeta od deportacija, ali uglavnom nije.

U svibnju 1942. svi su Romi s područja NDH bili uhićeni i potom deportirani u Jasenovac. Malobrojni su prilikom hapšenja bili spremni pružiti otpor, ali bez ikakva uspjeha; tek nekolicina je, sluteći tragediju, prebjegla u partizane ili na područja pod njihovom kontrolom. Pred javnošću su vlasti NDH deportacije Roma u Jasenovac obrazlagale tvrdnjom „kako se po prvi puta u svojoj povijesti Cigani privode konstruktivnom radu”. Romi koji su došli tijekom prva dva tjedna smješteni su u napušteno selo Uštica u blizini Jasenovca (koje je potom dobilo naziv „ciganski logor”), gdje su vrlo brzo počela pojedinačna i skupna ubijanja. Oni koji su stigli nešto kasnije uglavnom su bili odmah prebacivani na desnu obalu Save, na Gradinu, gdje su ubijani – redom muškarci, žene, djeca. Manji dio fizički najposobnijih morao je obavljati najteže poslove u izgradnji obližnje brane, kopati masovne grobnice, rješavati se leševa i čak ubijati svoje sunarodnjake. Život je bio pošteđen tek neznatnom broju Roma, ali i posljednji od tih preživjelih smaknuti su početkom 1945. godine.

Na taj su način stradali i gotovo svi Romi s područja NDH, njih između 8500 i 15.000.

Jedina autohtona romska zajednica u Hrvatskoj koja je bila dijelom pošteđena, bila je ona u Međimurju, koje je za vrijeme rata bilo anektirano od strane Mađarske. Romska zajednica u Hrvatskoj poslije Drugog svjetskog rata sporo se obnavljala, uglavnom doseljavanjem iz drugih dijelova Jugoslavije (Bosne i Hercegovine te Srbije i Makedonije) te visokim prirodnim prirastom.

Dugo su vremena i u socijalističkoj Jugoslaviji Romi živjele izolirano i tek u posljednjim desetljećima, potkraj 20. i početkom 21. stoljeća, dijelom zahvaljujući i programima na državnoj razini i međunarodnoj pomoći, romske zajednice se počinju modernizi-

rati. Velik broj Roma završava osmogodišnje školovanje, ali mnogo manje romske djece od hrvatskog prosjeka pohađa i završava srednju školu. Tek nekolicina pripadnika romske zajednice u Hrvatskoj studira ili je dobila visokoškolsko obrazovanje. I početkom 21. stoljeća u hrvatskom društvu snažno su prisutni stereotipi o Romima, a socijalna distanca prema toj zajednici vrlo je izražena.

Literatura

Hutinec, G., Teror ustaškog režima u Velikoj župi Zagorje 1941. godine, klasifikacijski rad, Filozofski fakultet, Zagreb 2007.

Lengel-Krizman, N., Genocid nad Romima – Jasenovac 1942., Jasenovac – Zagreb 2003.

Tomasevich, Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945: Okupacija i kolaboracija, Zagreb 2010.

Vojak, D., Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske banovine u razdoblju 1929. – 1939, magistrarska radnja, Zagreb 2006.

Pojmovnik

Ovdje su navedene definicije riječi iz nastavnih materijala.

Antisemitizam

Mržnja ili predrasude prema Židovima.

Bar Mitzvah

Doslovno značenje je „sin zapovjedi“. Židovski dječak postaje zreo s trinaest godina i mora poštovati „mitsvot“ („zapovjedi“). Pojam „bar mitzvah“ označava ceremoniju u sinagogi posvećenu tom događaju. Za židovske djevojčice ta je dob dvanaest godina. Djevojčice imaju „bat mitzvah“, što znači „kći zapovjedi“.

Ceh

Monotheistic Udruženje ljudi istog zanimanja.

Cionizam

Želja Židova za osnivanjem vlastite države u Palestini.

Dijaspora

Rasprostranjenost Židova širom svijeta.

Diskriminacija

Razlikovanje na temelju nebitnih razlika, npr. dobi, porijekla, spola, vjere ili seksualne orijentacije.

Genocid

Ubijanje ljudi. Genocidom se namjerno istrebljuje određena skupina ljudi.

Geto

Četvrt nekog grada u kojoj žive (ili moraju živjeti) ljudi istog etničkog ili kulturnog porijekla.

Holokaust

Ubijanje Židova u Europi tijekom Drugog svjetskog rata.

Homofobija

Mržnja prema homoseksualcima često se temelji na predrasudi ili strahu. U ovim nastavnim materijalima ne definiramo homofobiju nego opisujemo što je u korijenu mržnje: „predrasude i strah od homoseksualaca ponekad uzrokuju agresiju prema njima ili nji. Ovdje su navedene definicije riječi iz nastavnih materijala.

Islam

Monoteistička vjera porijeklom s Bliskog Istoka. Islam znači predavanje Bogu (Alahu). Muhamed (570/1-632) je njegov prorok. On je napisao Kuran.

Izrael

Židovska država na Bliskom Istoku osnovana 1948.

Judaizam

Vjera Židova. Prva monoteistička vjera koja je nastala oko 2000 godina prije Krista.

Kršćanstvo

Monoteistička vjera koja se temelji na životu Isusa iz Nazareta i koja je proizašla iz judaizma. Kršćani vjeruju u Sveto Trojstvo; Boga Oca, njegovu Sina Isusa i Duha Svetog. Sveta knjiga kršćana, Biblija, sačinjena je od Starog i Novog zavjeta zajedno.

Međunarodni kazneni sud

Stalni međunarodni sud osnovan u Hagu 2002. godine za suđenje ljudi osumnjičenih za genocid, ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Međunarodni kazneni sud treba razlikovati od Međunarodnog suda pravde koji se nalazi u Palači mira. Taj sud se bavi sporovima između zemalja.

Neonacist

Pobornik suvremenog nacional socijalizma.

Palestina

Nekoć ime područja koje danas obuhvaća Izrael i palestinski teritorij. Palestina je bila provincija Rimskog carstva, zatim je pripadala Turskom carstvu, a od 1914. do 1948. bila je pod britanskom upravom.

Pogrom

Nasilni napadi širokih razmjera na Židove i njihove posjede, često uz suradnju ili odobrenje vlasti i policije.

Predrasuda

Predrasuda je pozitivna ili negativna prosudba o osobi ili grupi ljudi, koju smo unaprijed donijeli.

Rasizam

Rasizam počinje kada mislite da su ljudi manje vrijedni zbog boje kože, kulture ili porijekla. Često se s tim ljudima postupa kao da su manje vrijedni i mnoge stvari im se uskraćuju. U tom slučaju rasizam je poput diskriminacije.

Sinagoga

Molitveni hram Židova.

Talmud

Zbirka komentara rabinā na Toru.

Tora

Knjiga Mojsija. Prvih pet knjiga Starog zavjeta. Doslovno znači učenje.

Tribunal

Privremeni međunarodni sud za progon ljudi osumnjičenih za kršenje međunarodnog humanitarnog prava.

Žrtveno janje

Pojedinac ili grupa ljudi koju se neopravdano optužuje ili kažnjava.

Nastavni materijali

Ova brošura je dio paketa nastavnih materijala koji obrađuju tri teme:

1. Povijest Židova u Europi i antisemitizam do 1945.godine;
2. Antisemitizam u Europi danas;
3. Predrasude, diskriminacija, rasizam i antisemitizam.

Materijali su prilagođeni za uporabu u školama u nekoliko zemalja te su dostupni na službenim jezicima država partnera. Materijale su za sve države partnere pripremili ODIHR i Kuća Anne Frank u suradnji sa stručnjacima iz uključenih zemalja.

OSCE/ODIHR

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju je organizacija za sigurnost koja broji 56 članica iz Europe, Sjeverne Amerike i Središnje Azije. Njezini uredi za demokratske institucije i ljudska prava podržavaju provođenje novih ideja u poljima tolerancije, nediskriminacije, ljudskih prava i demokracije. Više informacija možete pronaći na www.osce.org/odihr

Kuća Anne Frank

Kuća Anne Frank održava skrovište Anne Frank koje je ujedno i muzej. Kuća Anne Frank također promovira Annine ideale i to ne samo u svezi s vremenom u kojemu je živjela nego pokušava prenijeti ideale Anne Frank jezikom razumljivim suvremenom čovjeku. Obrazovni projekti se razvijaju kako bi se borili protiv suvremenih oblika antisemitizma, rasizma, ksenofobije te poticali toleranciju i poštovanje prema drugima. Više informacija možete pronaći na www.annefrank.org.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Ministarstvo obavlja upravne i stručne poslove koji se odnose na nastavne planove i programe, udžbenike, normative i standarde, odgojno- obrazovni rad, razvoj školstva, učenički i studentski standard, inspekciju te financiranje školstva.

www.mzos.hr

Agencija za odgoj i obrazovanje

Agencija daje stručnu potporu predškolskom i školskom odgoju i obrazovanju putem razvoja kurikuluma, obavljanja pedagoškog uvida u ostvarivanje nastavnoga plana i programa, izobrazbi i napredovanju učitelja, nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja.

www.zavod.skolstvo.htnet.hr

Impresum Tekst: Ineke Mok, Pieter Willem van Ledden, Karen Polak (Anne Frank House)

Adaptacija: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Agencija za odgoj i obrazovanje

Izdavač: Anne Frank House **Prijevod:** Renata Ozorlić Dominić **Lektura i korektura:** Barbara Klen **Grafički urednik:** Beukers-Scholma Haarlem, Dorien Oxenaar

